

SULANE

TALLINNA KAARLI KOGUUSE AJAKIRI

Me ei ole kirjatahe, vaid Vaimu sulased,
sest kirjataht suretab, aga Vaim teeb elavaks.
/2Ko 3:6 järgi/

Maara Vindi illustratsioon

1	Juhtkiri	Toimetuse
2	Jutlus. Tee, mis on õige ja Jumalale meelepärane	Jaak Aus
3	Alguses oli jõululaps	Anu Allikvee
8	Paavst Leo Suur (400–461 A.D.)	Ain P. Leetma
11	Jõuluöö talvises metsas	Maara Vint
12	Muusikatöö. Kaarli orelist ja mängijaist	Ene Pilliroog
20	Muusikatöö. Lastekoor külas Forssa kogudusel	Kristin Semm
21	Muusikatöö. Piigadega Saksamaal. Reisikiri	Küllike Valk
23	Diakooniatöö. Labdien, Latvija! Tere, Lätimaa!	Virve-Aino Nuka
26	Kunstniku käe puudutus. J. Köleri freskomaal "Tulge minu juurde kõik..." autoritehnikast	Hilkka Hiiop

EELK Tallinna Toompea Kaarli Kogudus

Toompuiestee 4, Tallinn 10142
 Telefon 619 9100, faks 631 1363
 e-post: tallinna.kaarli@eelk.ee
 kodulehekülg: www.kaarlikogudus.eu

Sulane. Tallinna Kaarli koguduse ajakiri, ISSN 1406-8168;
 tiraaž 500; ilmub kaks korda aastas
 Trükikoda: PrintStart OÜ
 Toimetuse: Külli Saard, Saima Sellak-Martinson
 Küljendus: Külli Saard
 Arvelduskontod: 10022004706006 Ühispank
 221011214295 Hansapank

Juhtkiri

*Armastus laulab jõuluööl,
sõimest on saanud kannel.
Laulavad tähedki kirkal ööl –
lõppenud aegade vanne.
/---/*

*Armastus laulab, kuulata –
süda, jää rahule, vaikseks!*

Armastus laulab, kas mõistad sa?

Sõime ees muutume väikseks...

/Peeter Sink "Armastus laulab"/

Jõuluajal otsib Jumala armastus Jeesuses Kristuses teed kõigi juurde, kes on kurvad või õnnatud, kes tunnevad end üksiku või eemalejäänuna, et toetavalt nende kõrval olla. Aga ka nende juurde, kes on rõõmsad, et nende rõõm võiks nii suureks saada, et teistele jagamisekski jätkuks.

Jõuluajal kõneldaksegi armastusest ja üksteisest hoolimisest rohkem kui muul ajal aastas. Siis elavnevad eriti aitamiskampaa-

niad, inimeste südamed on rohkem avatud üksteist abistama ja hädasolijaid toetama. Ajakiri Sulane on palju aastaid ilmunud tänu heade inimeste toetusele: kõik kaastöölised, korrektor, kunstnik, küljendaja on teinud oma tööd heast tahtest ja soovist inimestele rõõmu teha. Suur tänu neile kõigile! Suur abi on olnud paljudest kaasamõttelejaist, kelle hea sõna või tagasiside on innustanud tööd ajakirjaga jätkama.

Seekordse Sulase artikleid läbib samuti hoolimise ja armastuse teema: jõululugu õpetaja Jaak Ausilt, südamlik mõtisklus Maarja Vindilt; Ene Pilliroog annab põhjaliku ülevaate Kaarli orelist ja südamega selle juures olnud

mängijaist. Pikaajaline kaasautor Isa Ain Peetrus jätkab kirikuisade tutvustamist paavst Leo Suurega, kunstiloolane Anu Allikvee kajastab põnevalt jõuluteema erinevat kujutamist läbi kunstiajaloo ning Kaarli kiriku suurepärase altari maali saamisloost ja selle konserveerimisest kirjutab restaureerimistööde üks juhtidest Hilkka Hiiop. Ja muidugi saab lugeda ka valikut meie koguduse töövaldkondade tegemistest: laste- ja noortekoori meeleolukatest esinemistest ning südamlikest kohutumisest vabatahtlike töötegijate ühises suvelaagris välismaal.

Lahket lugemist!

Sulase toimetis

Tee, mis on õige ja Jumalale meelepärane

Sest nõnda on Jumal maailma armastanud, et ta oma ainusündinud Poja on andnud, et ükski, kes temasse usub, ei hukkuks, vaid et tal oleks igavene elu. Jh 3:16

Kaks tuhat aastat tagasi elas Palestiinas poiss, kelle nimi oli Andreas. Ta oli muidu tavaline poiss, kuid ta lonkas ühest jalast. Seetõttu ei saanud ta kiiresti joosta ning oli omavanuselistele poistele seas kõige aeglasem.

Teistele poistele andis see muidugi põhjust tema kallal norida ning teda narrida. Andreas pidas vajalikuks ennast kaitsta ning mõnigi kord läks asi kakluseni, aga alati jäi ta kaotajaks. See tegi teistele poistele palju nalja, kui ta tõnnides taas kodu poole vantsis.

Aja jooksul tundus talle, et tema elu pole tuhkagi väärt ning ainus lahendus on minna kuskile mujale elama. Nii ta otsustas ka teha.

Ühel hommikul pistis ta taskusse mõne tüki leiba ja riputas vööle pudeli, peatus oma kodu uksele, lehvitas mõttes kõikidele armsatele inimestele ning läks.

Ta ei jõudnud kaugele, kui silmas eemal mäejalamil suurt hulka inimesi, kes sagisid ning omale istumiskohta otsisid.

„Mis seal toimub?“ mõtles Andreas.

Kiiresti liipas ta mäe poole,

et näha, miks on tulnud nii palju inimesi mäe juurde, kus tavaliselt kohtab vaid lambaid ning karjust.

Lähemale jõudnud, nägi ta ka üht meest, kes kõrgemal kohal istus ning kokkutulnud rahvast silmitses.

Siis hakkas mees kõnelema ja Andreas teritas kõrvu. Paraku ei kuulnud ta midagi, sest rahvas sumises ja arutas, mida mees, keda kutsuti Jeesuseks, kõneleb. Ta otsustas minna lähemale. Kui ta päris Jeesuse lähedale jõudis, silmas teda kõneleja.

Mees tegi oma jutus pausi, vaatas Andreasele silma ja ütles: „Ärge pange vastu inimesele, kes teile kurja teeb, vaid kui keegi lööb sulle vastu paremat põske, keera talle ka teine ette! Ja sellele, kes tahab sinuga kohut käia ning võtta su särki – jäta talle ka kuub! Ja kui keegi sunnib sind käima ühe miili, mine temaga kaks! Anna sellele, kes sinult palub, ja ära pööra selga sellele, kes sinult tahab laenata! Te olete kuulnud, et on öeldud: Armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad, et te saaksite oma taevase Isa lasteks – tema laseb ju oma päikest tõusta kurjade ja heade üle ning vihma sadada õigete ja ülekohtuste peale!“

Mees vaikus hetkeks. Kuid see vaikus tundus Andreasele kui igavik, sest tema peas oli sada, tuhat küsimust, mis pea sassi ajasid, nii

et ta tõusis ja hakkas mäest alla astuma. Ta oli segaduses.

„Miks pean ma andestama sellele, kes teeb mulle liiga? Miks peaksin ma kellelegi andma oma kuue? Kui keegi mind lööb, miks peaksin talle veel andma võimaluse vastu mu teist põske lüüa?“ mõtles Andreas.

Nii mäelt alla tulles ja mõeldes nendele küsimustele märkas ta, et peas keerlevate mõtete seast kerib esile ikka üks ja seesama lause: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad.

Andrease samm jäi aeglasemaks ja aeglasemaks.

Äkki ta aga kiirendas sammu ja selle asemel, et kodust lahkuda, nagu ta oli plaaninud, siirdus ta joonelt kodu poole.

Jõudnud peaaegu koju, ta seisatas, sest poisid, kes teda alati kiusasid, olid talle vastu tulemas.

„Näe lombakas,“ hüüdis üks. „Lähme anname talle kolki,“ ässitas teine. Ja nii siirdus kamp Andrease poole. Poisi südamest käis läbi jõnks ning ta tahtis põgeneda.

„Armastage oma vaenlasi,“ kõlasid Andrease peas juba palju kordi kumisenud sõnad ja ta jäi kohale.

„Noh, lombakas, kas kakleme ka? Kuidas kooberdamine edeneb? On's sinikad juba ära paranenud? Lähed jälle koju peitu pugema?“ mõnitati teda sikutades ja togides.

Andreas seisis aga paigal ega teinud norijatest välja.

„Kas sa ei kardagi meid?“ küsis üks poiss.

„Ei,“ ütles Andreas, ning longates, kuid sirge seljaga astus kodu poole.

Poisid tõmbusid kõrvale ja lasid tal minna. Andreas läks ning tema süda oli rahul ja õnnelik.

Üks laste multifilm räägib poisist, kes oli sirgunud haldjate juures ega teadnud inimeste maailmast midagi. Paratamatult pidi ta haldjate juurest lahkuma ja inimeste maailmas hakkama elama. See oli raske ja rusuv, sest ta puutus kokku kõige sellega, mida ta varem polnud tundnud ega kogenud. Ta nägi ebaõiglust, viha, hoolimatust ja ei saanud aru, miks on see nii. Rikkad eraldasid end vaestest ega lubanud oma lapsi nendega mängima, kellel polnud piisavalt rikkust. Santi poissi ei talunud keegi, sest ta ei suutnud tööd teha ja seepärast oli ta „muidusööja“. Nii ei kohanud see maailma tulnud poiss kuskil seda, mida nimetatakse armastuseks. Poisil oli meeles vana haldja õpe-

tus, et tegelikkuses peaks just armastus tegema inimestest tõelised inimesed, aga mitte koletisi, kes pidevalt halba teevad.

Film kirjeldas aega umbes 500 aastat tagasi. Ja kui küsida, kas see filmis kirjeldatu ja tänapäev langevad kokku, siis julgen öelda, et JAH.

Vaadates tagasi mööduvale aastale, võime selgelt ütelda, et viha, vaen, ebaõiglus ja kõik muu mitteinimlik on ikka maailmas meie ümber olemas.

Eriliselt tuleb see välja hetkedel, kui näeme enese ümber abivajajaid, kes oma käe meie poole sirutavad. Mind on hämmastanud inimeste pahameel, kui keegi aitab kodutuid, samal ajal aga kõneldakse üldinimlikest väärtustest.

Ka maailmas, kuhu sündis Jeesus, oli ahnust, viha, kadedust, laiskust ja himusid nii nagu tänapäeval. Ka tolleaegne maailm oli eemaldunud Jumalast ja tema tahetest, et inimesed elaksid armastuses Jumala ja kaasinimese vastu.

Jeesus aga tuli sellesse pimedasse maailma just valguseks näi-

tama teed, mis õige ja Jumalale meelepärane. Jumala armastus pakub meile palju enam kui vihkamine või kadedus. See armastus pakub rõõmu, rahu ja igavest elu meile igal päeval.

On tähelepanuväärne, et Jeesust, kes sündis laudas, tulid kummardama mitte ainult vaesed karjused, vaid ka rikkad kuningad.

Jeesus näitas meile ette inimeseks olemise tõelise tähenduse, mis väljendub armastuses. Andreas sai tagasi oma väärikuse, kui ta kasutas armastuse vägevat jõudu, mis andis ta elule uue tähenduse. Armastus vastandub kõigele, mis on ebainimlik. Seepärast ka maailm meie ümber saab muutada inimlikumaks ainult armastuse läbi.

Minu sooviks ja palveks on, et armastus, mis ei ole kuskile kadunud, vaid mille oleme ise unustanud, peitnud oma isekuse taha, pääseks taas välja, et meiegi elu võiks olla õnnistatud ja hoitud ning et armastuse sõnum kanduks selles maailmas edasi.

Õpetaja Jaak Aus

Alguses oli jõululaps

Katakombide ajastul

Inimese Poja sünd on teema, mis on meeli paelunud sõna otseses mõttes Kristuse sünnist alates. Ometi on alati olnud ka inimesi, kelle jaoks on olnud hoopis olulisemad tema tegevus, õpetus ja ülestõusmine.

See erinevus ilmneb juba evangelistide puhul. Matteus jutustab

hommikumaa tarkade lugu nii jõuliselt, et seda võib võrrelda skulptuuriga. Omakorda Luukas lausa maalib meie silme ette pildi hämarast lehmalaudast ja karjaste külaskäigust. Markuse evangeeliumis alustatakse aga Jeesuse elu kirjeldamist alles tema ristimisest. Johannes seevastu jätab üldse maha kõik maised kategooriad ja suundub filosoofilisse mõtiskluse

lihakssaanud Sõnast. Teisiti pole see ka kunstiajaloos, milles jõuluteema kord domineerib, kord vajub jälle unustusse.

Uue usundi esimesed kunstilised eneseväljenduskatsed – varakristlikud katakombimaalid (3.–4. saj) – ei jutustanud lugusid,

vaid rõhutasid sümbolite keeles kadumatuid väärtusi. Kristus oli kui hea karjane, kala, leib, tall ja viinapuu, kuid mitte kunagi laps ega ristilöödu. Nähtavasti oli tema inimeseksolemine sellal veel ajaliselt ja ruumiliselt liiga lähedane. Kujutada teda inimesena oleks tähendanud Jumala Poja taandamist üheks paljudest prohvetitest. Siiski pärineb juba sellest ajast varaseim näide kolmest ande toovast idamaa targast, kes meenutasid kogudusele oma annete ja talentide Jumala käsutusse andmise vajadust (Mt 25:14–30).

*Kolm idamaa tarka Jeesuslapsele ande toomas.
Selle stseeni üks varaseimaid kujutisi.*

Surm on sünd

Väärtushinnangud muutusid varakeskajal (5.–12. saj), mil kristliku kiriku moodustasid Euroopa vallutanud barbarite järeltulijad. Need sõjakad hõimud allutasid end Jeesusele kui taevasele väejuhile, kes juhtis võitlust Saatana armeeaga. Nad austasid teda ka kui suurt imetegijat, kelle võimed ületasid tunduvalt seniste metsatarkade omi.

Metsikus maailmas, milles kõik oli ebakindel ja miski polnud püsiv, sai kõige tähtsamaks ainus muutumatu ja vääramatu jõud – surm. Seetõttu polnud enam oluline ihulik sünd, vaid elust lahkumine kui sünd igavesse ellu. Isegi ristimisnõudel kujutati sellal Petlemma lastetapu stseene, mida nimetati ... ristimiseks verega. Vahel harva kujutatud jõulusündmused on vaid vihjed Hea ja Kurja lõputule võitlusele. Selle kinni-

*Petlemma lastetapp. Hildesheimi toomkiriku ristimisnõu detail.
U. 1230. (Saksamaa)*

tuseks võib tuua Hohenzollernite kabeli reljeefi, millel peaingel Miikael lööb ande toovate tarkade peade kohal oma oda saatanlikku lohesse. Headuse sünd on kurjuse surm!

Küll sai endale olulise rolli Neitsi Maarja, kes võiduka Kris-

tuse, Taevakuninga emana muutus võimsaks Taevakuningannaks. Istudes väarikalt troonil, ülbe ilme näol, ootas ta usklikke alandlikke kummardusi. Ülemaise olevusena ei pidanud ta inimesi oma naeratuse vääriliseks.

Valgus paistab pimeduses

12.–13. saj vahetusel sundis ühiskonna arenemine mehiselt karmi romaani kunsti taanduma. Seniseid paksumüürilisi ja hämaraid kirikuid kui Jumala linnuseid asendasid nüüd väliselt suurejoonelised, kuid sisemuses müstilised ja õrnad gooti katedraalid. Kõrged, avarad ja valgustatud, ülistasid nad Jumalat kui valgust ning selle tulekut maailma.

Kujud ja reljeefid ning varsti ka maalid, mis kaunistasid kirikuid, kontsentreerusid üha enam Jeesuse ja tema ema elu inimliku poole kujutamisele. Seoses sellega muutusid armastatud motiivideks ingli kuulutus, lapseootel Maarja ja Elisabethi kohtumine ning muidugi otsene jõulutemaatika.

Kuna evaangeliumi sõnum osutus naiivsevõitu lihtnimeste jaoks pisut väheinformatiivseks, põimiti see legendidega. Et Jeesuslaps vajas vanaema nagu iga teine laps, toodi mängu Maarja ema, kellest sai püha Anna. Samas anti reaalsele piiblitegelastele sümbolne lisatähendus. Näiteks kolm tarka muutusid nii kolme inimea kui ka kolme maailmajao esindajateks.

Tänapäeva inimesele näivad keskaegsed jõulupildid oma üliarmsuses magusavõitu piltpostkaartidena, kuid neis on palju südamesoojust ja siirast rõõmu. Seda enam puudutasid kõik need pisitillukesed inglikesed ja kaisuloomi meenutavad härjad-eeslid nende lapseusku vaatajate hingekeeli!

Madonna piimasupiga

Siiski ei kesta ükski lapsepõlv igavesti ning 15.–16. sajandil läbimurdnud mõistusliku ja maise mentaliteedi sisetung tegi igasugusele lapsemeelsusele järsu lõpu. Kõikide asjade mõõduks muutus inimene ja jõulutemaatika jäi tagaplaanile.

Kui seda valitigi, siis pakkus see võimalust kujutada kuninglike hommikumaa tarkade luksuslikke rõivaid ja hiilgavat kaaskonda. Madonnast sai alul reaalne naine tõelise lapse ja ehtsa piimasupiga, siis ideaalse naisekeha kehastus. Haprast, tütarlapselikust Maarjast sai jälle elujõust pakatav tugev naine, kes ei häbenenud kanda ei vürstlikke riideid ega avarat dekolteed. Lõppude lõpuks ei pidanudki ta elujanustes renessanssmeestes tekitama

Stephan Lochner (u. 1400–1551) Kristuse süünd. u. 1445. Õli. (Saksamaa)

Gerard David (u. 1460–1523) Nn. Piimasupi madonna. U. 1510–1515. Õli (Madalmaad)

vaid hardaid tundmusi! Tähtis oli kunst ja selles avalduvad uued põhimõtted, mitte vaataja usuline mõjutamine.

Mis puutub protestantidesse, siis loobusid nad end katoliiklastele vastandades esialgu üldse jõulutemaatikast ning piirdusid reeglina vaid otseselt lunastusõpetusega seonduvaga.

Punatud hälli paradoks

Sama maiselt mõjuvad järgneval, 17. sajandil loodud barokssed madonnad. Nende jaoks on elu vaid õukondlik pidu ning halvimal juhul pateetiline teatrietendus. Pris- ked ja valged, uhkeis rõivais ja hoogsalt žestikuleerimas – nii kehastavad nad heroilisi kangelasi elu näitelaval.

Suurtest kunstikest on sel perioodil erandiks vaid protestantlikus Hollandis töötanud Rembrandt. Tema tööd tegev Joosep ja lapse kohale kummardunud Maarja on kui viide protestantlikule õpetusele, mille kohaselt võib igaüks astuda vahetusse kontakti Jumalaga. Selle maali Jeesuslaps polegi sündinud kuskil kaugel võõral maal, vaid siinsamas Hollandis ning ta pole asetatud sõime, vaid armastusega punutud hälli. Ta on kõikjal, kuhu teda lubatakse sündida.

Jeesuslaps ja pisi-amor

18. sajandil rõhutas barokile järgnenud rokokoostiil rafineeritud õrnust, graatsiat ja elegantsi. Seetõttu muutus jõulu- ning madonna-temaatika eriliselt õhuliseks ja pilverohkeks, kuid ülimalt “taevane” välisilme varjas tihti vaid maise ilu teenimist. Jumalaema Maarja sai endale armastusjumalanna Veenuse veetleva kuju, Jeesuslaps hakkas aga sarnanema punapõsisele Amorile.

Veelgi ilmalikum ja intellektuaalsem 19. sajand hakkas otsima hoopis uusi ideaale. Jõulud muutusid tõelisest usupühast mõnusaks perepeoks ega inspireerinud enam kunstnikke. Päriselt teema siiski ei taandunud, kuigi sageli jälgendati vaid väljakujunenud skeeme.

Teisalt püüti kujutada Kristuse sündi kui reaalselt ajaloolist sündmust, kasutades ära uusi teadmisi tollest kaugest maast ja ajastust. Eriti levinud oli selline käsitus protestantlikul Saksamaal, mõjudes värskendavalt nii kunstile kui usuelule.

Rembrandt (1606–1669) Püha perekond inglitega. 1645. Õli. (Holland)

Pompeo Batoni (1708–1787) Püha perekond. 18. Saj. II pool. Õli. (Itaalia)

Uued ajad

20. sajand, mis loobus esteetilisuse nõudest kunstis, tõi sinna uued vormid ja normid. Kõige vana eitamine sundis kunstnikke otsima ja leidma dramaatikat ning tõi kunsti tagasi Kristuse kannatuse teema. Jõulude leebe rahu aga ei sobinud mässumeelsusega. Edasine kunsti arengulugu suundus eemale igasugusest jutustavusest, kujutades tundeid ja mõtteid üha abstraktsemalt.

Pühade ilmalikustumine on toonud uue teemana esile hoopis jõulukriitika. Nii tunneb üks kunstnik kaasa jõuluhanedele ja loob seeria nende kannatustest; teised arvavad, et poisi asemel sündis Maarjal tüdruk või koguni kaksikud-kolmikud. Veel keegi on enda arvates vaimukas, kui tutvustab ristilöödud päkapikku kui uut Lunastajat.

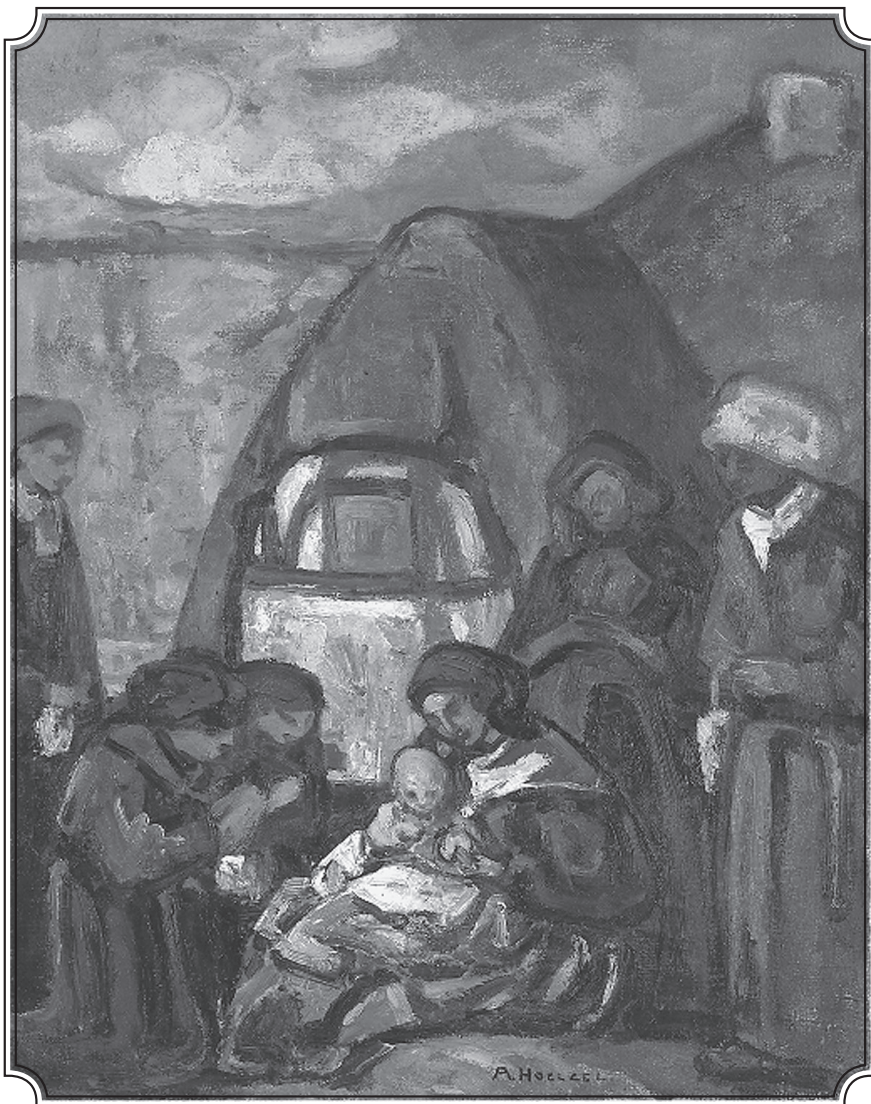
Kuid kas pole just protestis mingi šanss? Irvitades jõulude maise poole üle, meenutatakse ju meile selle vaimse tasandi kadumist. Kriipides küll valusalt, sunnivad sellised taiesed siiski meenutama midagi ammu kaotatud ning otsima uut algust. Sest alguses oli Jõululaps.

Anu Allikvee

Kadrioru kunstimuuseumi kuraator

Fritz von Uhde (1848–1911) Püha öö. 1888–1889. Õli. (Saksamaa)

Adolf Hölzel (1853–1934) Jeesuslapse kummardamine. 1912. Õli. (Saksamaa)

Paavst Leo Suur (400–461 a.D.)

Hea Sulase lugeja! Soovin Sulle kogu südamest rahulikku ja ilusat jõuluaega ning ikka kõike head ja meeldivat algaval uuel aastal! Nii nagu oleme juba mitmel eelneval aastal olnud teekonnal koos kirikuisadega, nii jätkub meie teekond nende seltsis ka eeloleval aastal. Möödunud aastate ja artiklite jooksul oleme läbi käinud pika-pika tee, oleme rännanud nii läänest itta kui ka idast läände. Oleme põiganud Aafrika mandrilegi. Seega, territoorium, mille oleme nõ läbi tatsanud, on muljetavaldav. Ning samamoodi on muljetavaldav ka meie käesolevas artiklis tutvustamisele tulev isik – paavst Leo Suur. Nagu ütleb juba tema nimi, on ta tõesti jätnud suure jälje Kiriku ajalukku, selle teoloogiasse ja spiritualiteeti. Pean siinjuures kohe ära mainima, et paavst Leo Suur on ka pühak. Ning seetõttu tuntaksegi teda ka kui Püha Leo Suurt või siis paavst Leo Suurt, aga ka paavst Leo I. Heal lapsel pidavat olema mitu nime. Siinses artiklis kasutan järjekindluse mõttes nime paavst Leo Suur. Soovin Sulle, hea lugeja, kannatlikku meelt sellel kirikuisade teekonnal, ning loodan kogu südamest, et materjalis, millega tutvud, on Sul nii äratundmisrõõmu kui ka mõtlemisainet süüvimaks müsteeriumitesse, mida pakub meile Kristuse Ihu Kirik. Oleme ju nimelt meie Jumala tempel, kelle peaks on Kristus.

Ja seesama Kristus on alati absoluutselt iga kirikuisa mõtte kesmes. Kristus sai lihaks ja elas meie seas ning elab edasi meis, kes me oleme ristitud Tema Ihu liikmeteks ning kes me kuulutame Tema surma ja ülestõusmist, kuni Tema taas tuleb oma kirkuses.

Võin rahulikult väita, et meie kirikuisade teekonnal säravad tõelised tähed. Nüüd siis seisab ees kohtumine paavst Leo Suurega, kelle paavst Benedictus XIV kuulutas 1754. aastal Kiriku Dokto-riks. Ta oli Kiriku paavstiks 29. septembrist 440 kuni oma surmani. Nagu sissejuhatuseks mainitud, elas ja töötas ta tõesti oma nime vääriliselt ning on läinud Kiriku ajalukku kui üks võimekaimaid paavste, kes andis oma panuse Kiriku autoriteedi ja prestiiži tugevdamiseks. Ta on esimene Rooma paavst, keda on kutsutud nimega Leo. See on nimi, mida peale tema on veel kasutanud 12 paavsti. Samuti on ta ka esimene paavst, kelle jutlused rahvale, kes olid kogunenud teda kuulama, on säilinud tänase päevani. Head lugemist!

Liber Pontificalisele toetudes teame, et paavst Leo Suur oli pärit Toscanast ning sündis umbes 400. aasta paiku. Umbes 430 a. D. sai temast diakon Rooma kirikus, kus tal oli täita väga tähtis roll. Aastal 440 usaldati tema hoolde ülesanne minna Galliasse ning lahendada sealne raske sisemine

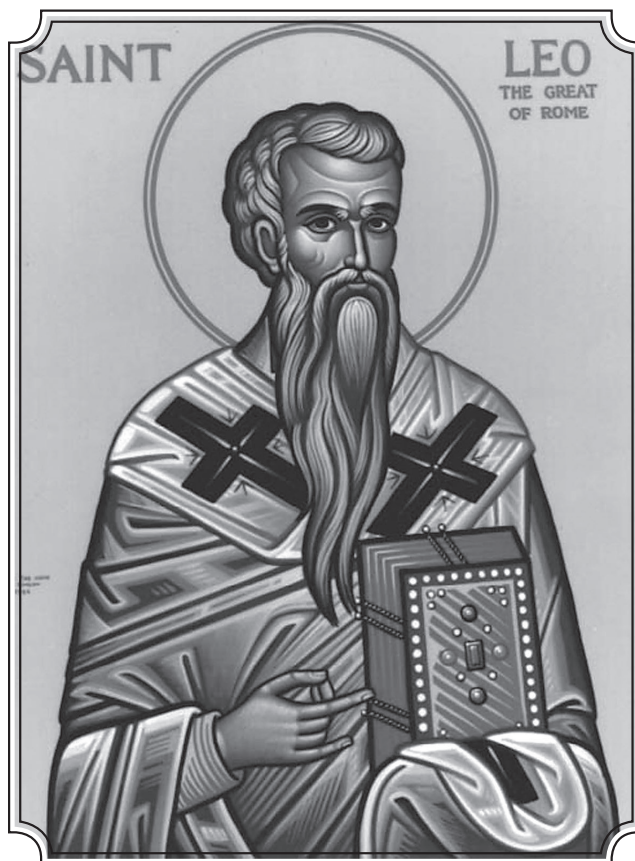
olukord. Kuid sama aasta suvel suri tollal valitsev paavst Sixtus III (kelle nime võime seostada ka Maarja Basiilikas olevate suurepäraste mosaiikidega) ning tema järglaseks valiti just Leo. Leo ise sai sellest uudisest teada Gallias olles, kui ta täitis seal oma tööülesandeid, mille eesmärgiks oli sisemise rahu tagamine piirkonnas. Peale tagasipöördumist Rooma pühitseti ta 29. septembril 440 paavstiks. Just niimoodi sai alguse paavst Leo pontifikaat. See kestis rohkem kui 21 aastat ning on vaieldamatult üks tähtsamaid Kiriku ajaloos. Paavst Leo Suur suri 10. novembril 461 ning on maetud Püha Peetruse haua lähedale. Täna on tema reliikviad säilitatud ühes paljudest altaritest Vatikani Basiilikas.

Ajad, mida pidi läbi elama paavst Leo Suur, olid vägagi ras- ked: pidevad barbarite sissetungid, impeeriumi autoriteedi järkjärguline nõrgenemine läänes ning pikaleveninud sotsiaalne kriis sundisid Rooma piiskoppi – nagu seda tunnistame ka poolteist sajandit hiljem paavst Gregorius Suure puhul – täitma väga tähtsat osa ühiskondlikes ja poliitilistes sündmustes. See omakorda lisas muidugi tähtsust ja prestiiži Pühale Toolile. Eriti kuulsaks on saanud üks episood Leo Suure elust,

mis on eriti tähenduslikult jäänud meenutama tema pontifikaati. Lugu ulatub tagasi 452. aastasse, mil paavst koos Rooma delegatsiooniga kohtus hunnide pealiku Attilaga. Kohtumise käigus õnnestus tal Attila ümber veenda, et too ei jätkaks oma rüüsteretki, mis olid juba piisavalt laastanud Itaalia kirdepiirkondi. Seega suutis paavst päästa ka kogu ülejäänud poolsaare (mida tänapäeval tunneme Itaalia Vabariigina). See tähtis sündmus saavutas kiiresti unustamatuse staatuse ning elab tänase päevani. Ühtlasi on see andnud paavst Leo Suurele embleemi ning nimetuse Rahupaavst. Kahjuks ei olnud samalaadne paavstlik initsiatiiv kolm aastat hiljem nii viljakas, siiski oli seegi hämmastamapanev julguse märk. 455. aastal ei õnnestunud paavst Leo Suurel ümber veenda vandaale, kes olid jõudnud Rooma väravateni ning tungisid linna, rüüstates ja laastates seda mitu nädalat. Paavst, kaitsetu ja ümbritsetud vaid oma vaimulikkonnast, läks siiski rääkima vandaalidega. Selle tulemusel õnnestus tal päästa linn maatasa põletamisest, mis omakorda päästis Peetruse, Pauluse ning Johannese basiilikad, mille katuste all otsis varjupaika hirmunud elanikkond, kes läbi rääkimiste tulemusel pääses eluga.

Me oleme tuttavad paavst Leo Suure tegevusega tänu tema võrratutele jutlustele – kogumahuks pea-aegu 100 jutlust, kõik kirjutatud selges ja imetlusväärselt heas ladina keeles – ning tema 150 kirjale. Nendes kirjutistes ilmneb paavst oma tõelises suures, mille keskmeks on tõe teenimine armastuses. Tugevaimaks relvaks on tal Jumala Sõna, mis teeb temast nii teoloogi kui ka Pastori. Paavst Leo Suur, kelle eesmärgiks oli pidevalt kanda hoolt oma usklikkonna vajaduste ning kirikute ühtsuse eest, oli väsimatu võitleja Rooma primaadi eest, esitledes iseennast kui apostel Peetruse autentset järeltulijat. Ning paljud piiskopid (suurem osa neist), kes kogunesid Kalkedoni Kirikukogule, olid sellest asjaolust väga hästi teadlikud.

Kalkedoni Kirikukogu, mis leidis aset 451. aastal ning millel osales 350 piiskoppi (mõnedele allikatele toetudes isegi 600 piiskoppi), on vaieldamatult üks tähtsamaid kogunemisi, mis on aset leidnud Kiriku ajaloos. Selle kirikukogu kindlaks sisuks ja eesmär-

giks oli eelnenud kolme kirikukogu: Nikaia (325), Konstantinoopoli (381) ja Efesose (431) jooksul käsitletud kristoloogia arutamine. Kuuendaks sajandiks on erilise tähtsuse saavutanud just need neli kirikukogu, mis võtavad kokku Kiriku usu. Ning neid nelja kirikukogu võrreldakse nelja evangeeliu-miga Pühakirjas. See on ka asjaolu, mida paavst Leo Suur rõhutab ühes oma kirjas: ”Ma tunnistan, et ma võtan vastu ja austan, nii nagu nelja evangeeliumit, nii ka nelja kirikukogu.” Ning ta lisab, et just need kirikukogud on kui nelinurkne kivi, mille pinnalt tõuseb esile usu struktuur. Kalkedoni Kirikukogu (mis mõistis hukka Eutychese hereesia, kes eitas Jumala Poja tõelist inimlikku loomust) kinnitas, et Kristus kui isik on üks, kuid kelles on kaks loomust (natuuri): inimlik ja jumalik.

Paavst Leo Suur kinnitas usku Jeesusesse Kristusesse, tõelisse Jumalasse ja inimesse, väga tähtsas õpetuslikus tekstis, mis oli adresseeritud Konstantinoopoli piiskopile. See loeti ette Kalkedoni Kirikukogul ning võeti kohalolevate piiskoppide poolt toetusavalduste saatel vastu. Informatsioon selle kohta on säilinud kirikukogu protokollis: ”Peetrus

on kõnelnud Leo suu kaudu,” oli piiskoppide ühine otsus.

Lähtudes eriti just sellest tekstist, kuid ka teistest kristoloogilistest vaidlustest järgnevate aastate jooksul, tuleb ilmselgelt esile asjaolu, et paavst Leo Suur tundis tõsist vastutust ja kohustust kui Peetruse järglane, kelle roll Kirikus on ainulaadne, kuna ühele apostlile on usaldatud kõik see, mis oli usaldatud kõikidele apostlitele. Niimoodi mainib seda oma jutluses paavst Leo apostlite Peetruse ja Pauluse suurpühal. Ning peab ütlema, et paavst Leo suutis edukalt täita oma ülesandeid niihästi idas kui ka läänes, sekkudes nii mõndagi selgitamist vajavasse olukorda, ning seda kõike suutis ta teha kindlasõnalise mõtteselgusega. Oma eeskujuga andis ta selgelt märku sellest, kui võrd oluline on kaitsta Rooma primaati mitte ainult tema enda eluajal, vaid et see on Kirikule oluline läbi ajastute kui vaieldamatult Kristuse Kiriku üks iseloomumadusi.

Olles teadlik ajast, milles ta elas, ning olles teadlik ka muudatustest, mis leidsid aset tol perioodil, mil paganlikust Roomast sai kristlik Rooma, – ajast, mis oli täidetud sügavate kriisidega – oskas Leo teha ennast inimestele lähedaseks oma pastoraalse tegevuse ja jutlustamise kaudu. Ta elavdas heategevust Roomas, kus tollal valitses nälg, põgenike sisseränd, ebaõiglus ja vaesus. Ta seisis vastu paganlikele uskumustele ja manilaste gruppide eksitegevusele. Ta

seostas Kiriku liturgiat kristlase igapäevase eluga, mille oluliseks sisuks oli palve, paastumine ja almuste jagamine. Paavst Leo Suure jaoks oli kristlik liturgia kui meenutus möödunud sündmustest, kuid samas on see ka nähtamatute reaalsuste tõekssaamine meie igaühe elus. Seda asjaolu rõhutas ta oma ülestõusmispühade jutluses. Kristuse ülestõusmine ei olnud tema jaoks üksnes sündmus minevikust, vaid miski, mis on pigem sündmus olevikus.

Oma jõulise kristoloogilise käsitlusega oli paavst Leo Suur tõeliseks rahu ja armastuse sõnmitoojaks. Seega näitas ta meile teed: usus me õpime armastama. Õpime siis koos Leo Suurega uskuma Kristusesse, kes on tõeline Jumal ja tõeline inimene. Ning õppigem väljendama seda usku, teenides oma ligimest armastuses ja alandlikkuses.

Nagu näeme, on paavst Leo Suure pärand Kirikule tõesti rikalik ja muljetavaldav. Paljude kirikuisade puhul on meil olemas detailne informatsioon nende eluloo kohta. Paavst Leo Suure puhul meil need teadmised detailide näol puuduvad. Kuid ilmselt ei olegi see siin kõige olulisem. Tema isikus peitub lihtne Jumala teener, kelle esmaseks kutsumuseks oli ühendada Kirikut, nii nagu selle eest palvetas ka Kristus, et oleks vaid üks kari ja üks karjane. Ta väärrib auga tiitlit, mis talle on antud – Kiriku Doktor, tiitel, mis on osaks saanud vaid vähestele. Püha paavst Leo Suure kirikupü-

ha tähistame 10. novembril, mis Eesti rahvakalendris teatavasti on mardipäev. Tasub ehk siis mõelda mõnikord mardipäeval ka Püha Leo peale ja tema pärandi peale, millest oleme osa saanud meiegi.

Palve

Issand, anna Sina meile tarkust, et me ei muretseks ainult maiste asjade pärast, vaid et me pigem armastaksime taevaseid asju; et me ei muretseks selle pärast, mis on kaduv, vaid pigem selle pärast, mis kestab igavesti. Aamen.

Isa Ain Peetrus

Jõuluöö talvises metsas

Lumise metsa kohal on laiali laotunud taevatähtedega kirjatud rüü. Oma kaaslastele truud metskitsed rajavad teed läbi pehme lume. Linnukesed uinuvad, peites nokad tiibade alla. Mahe tuul puistab puukstelt lumeräitsakaid.

Valgest lumevaibast ulatuvad välja helerohelised mustikavarred ja mõned kuivanud kõrred. Kivid on silmade peale tõmmanud lumemütsid, otsekui kaitstes end detsembrikuu külma eest.

Jää on kaanetanud oja, kuid külmale talvele vaatamata voolab vesi ikka edasi, pannes tahtmatult mõtlema – kuhu ta küll kiirustab?

Kolm puuraiujat on teel koju läbi talvise metsa. Ehkki nende käsi katavad kindad, külmetavad sõrmed kibedasti ning saapad ja sokid on märjad lumes sumpamisest. Mõttes on nad juba kodus armastava perekonna keskel soojas toas, kus koldes praksuvad halud loobivad lõbusaid sädemeid.

Siis tõuseb kuu pilvesängist, heites jahedat valgust lumekristallides sädelevatele legendikele. Metsloomad peatuvad ja pead selga heites suunavad pilgu lahkelt naeratava kuu poole.

Tuul vaibub, jääb väga vaikselt ning lumi ei krudise enam jalge all. Selles imelises vaikuses aimavad puuraiujad vaevukuuldavat hingamist. Edasi minnes leiavad nad lumes uinuva lapsukese.

Kõik kolm meest löövad risti ette ja langevad põlvili. Meie Õnnistegija Jeesus Kristus on Ennast neile ilmutanud jõuluööl talvises metsas. Puuraiujate südameis puhkeb Roos.

Maara Vint

Kaarli orelist ja mängijaist

Kui ma väidan, et maailmas on orelimängijaid palju rohkem kui organiste, siis nii mõnigi lugeja võib mõelda, et kuidas palun?! Aga tõepoolest on see nii, sest enamik teoloogilise hariduse omandajaist ja iseenesestki mõista kirikumuu-sikud puutuvad kokku orelimän-guga (niisamuti kui mis tahes pilli õppijad üldklaverimänguga), kuid see ei pruugi tähendada, et nad on organistidena võimelised esitama näiteks Johann Sebastian Bachi (1685–1750), Charles Widori (1844–1937) või César Francki (1822–1890) ulatuslikke oreli-teoseid.

Orel on vana pill, mida tun-ti juba 3. saj eKr Aleksandrias ja mis oli 2. saj pKr üks Rooma riigi peamisi muusikariistu. Ar-vatakse, et tänapäevase viledega oreli otsese eelkäija (nn vesioreli) leiutas Ktesibios Aleksandriast, keda on nimetatud koguni oreli isaks. Bütsantsi eeskujul võeti 10. saj Euroopa kirikutes kasutusele väikesed kirikuorelid ja juba 13. saj-ks keelati mõne maa kirikuis kõigi muude pillide mängimine. 14. saj oli juba kasutusel kro-maatiline klahvistik ehk manuaal, lihtsatel orelitel on neid tavaliselt kaks. Nüüdisaegse kuju omandas orel u 16. saj. Oreliehituse kiire areng kindlustas oreli Euroopa pillide seas juhtpositsiooni kuni

18. saj keskpaigani. On ehitatud suuri oreleid, mille viis kuni seitse viieoktaavilist manuaali ja 32 noodiga pedaalilaud lasevad õhku voolata erisugustesse vile-rühmadesse. Oreli tämbrikkaid helisid tekitavadki eri suuruse ja kõrgusega viled, mida võib ühel oreli olla 100–30 000. Vastavalt registritele on manuaalide ni-med „Koor“, „Suur“, „Paisutus“, „Soolo“ ja „Kaja“. Erakordselt kõlarikkaiks pillideks on pee-tud Bernhard Schmidt (1708–1778) oreleid Londoni Templikirikus, Westminster Abbey's ja St. Pauli katedraalis ning Saksamaal Gott-fried Silbermanni (1683–1753) oreleid, mida Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) on nimeta-nud hõbehäälsiks pillide kunin-gaks ja võrreldamatult hiilgavaks pilliks.

Eestis olid orelid olemas juba vähemalt 14. saj, sest on teada, et näiteks Paistu ja Helme kiriku to-redad pillid hävisid 1329. a. Kah-juks hävisid ka 1433. a Tallinna suurpõlemisel kõik linna kirikud koos orelitega, Niguliste orelid hävisid järjekordselt 1533. a tule-kahjus ja kolmandat korda 1944. a 9. märtsi pommitamisel.

Kaarli kogudusel oli mingisu-gune orel kasutuses 19. saj kesk-paiku uue kiriku ehitamise aegu tegutsenud abikirikus. On teada, et a-il 1863–1868 tegutses seal köster-organistina Aleksander Wurmberg ja a-il 1863–1918

Carl Casimir Krosing. Tollane köstri haridusega isik oli tõeli-ne maa sool, sest ta võis oskuste poolest olla ühtaegu köster, or-ganist, koorijuht ja kooliõpetaja. Aleksander Wurmberg lõi 1863. a Kaarlis 50-liikmelise kirikukoo-ri, millest kasvas välja lauluselts Revalia. See asjaolu ei meeldinud aga kõrgetele kirikutegelastele ja selts pidi laiali minema. Osa Re-valia asutajaliikmeist pani 1865. a aluse Estonia Seltsile. Wurmberg töötas mõnda aega Nigulistes kös-ter-organistina ja oli 1886–1904 Sakus kooliõpetaja ning vallavo-likogus, leides rahva poolehoiu oma venestamisvastase hoiakuga. Esimene pikemat aega Kaarlis töötanud köster-organist oli Carl Casimir Krosing. Kui uue Kaarli kiriku pühitsemisel 20. detsemb-ril 1870 tervitas sisenejaid oreli-muusika, siis arvatavasti mängiti esimese Eesti soost orelimeistri Gustav Normanni (1821–1893) väikesel oreli ja mängija oli Carl Casimir Krosing. Gustav Norman-ni uus 30 registri ja mehhaanilise traktuuriga orel sai valmis 1884. a. See oreli tüüp on kõige vanem ja klassikalisem, pilli väärtuste hulka kuuluvad nüansirikkus, hea reageerimine mängija taotluste-le, töökindlus ja lihtne süsteem. Taolisi oreleid tehakse ka praegu. Too pill oli praeguse Kaarli oreli eelkäija.

Kui Kaarlis kõlanud orelimuu-sikast võime rääkida juba 1863.

a-st (abikiriku aegadest), mil oli olemas väike orel ja seal töötas baltisaksa päritoluga organist **Carl Casimir Krosing** (1843–1923), siis olgu kõrvalepõikena ära märgitud teatud ebamäärasus, mis valitseb tänini Kaarli segakoori loomise algusaastaid kirja panes. Juba abikiriku pühitsemisel 2. juunil 1863 kõlas koorilaul. Praeguse kiriku nurgakivi pühitsemise laululeht annab teada, et koguduse koori kõrval laulsid kaasa Tallinna lauluseltside koorid. 1888. a aprillikuu „Kristlik pühapäevaleht“ märgib, et 27. märtsil andis Kaarli segakoor suure vaimuliku kontserdi ja et koor on juba 18 aastat vana!

Nendest faktidest lähtuvalt oleks siit mõndagi õpetlikku uurida meie praegusel segakooril, sest kas ikka on õige hakata koori vanust lugema alles II maailmasõja järgsest ajast või tuleks hoida au sees koguduse ajaloolisi traditsioone, mille põhjal on segakoori tegutsemise algusaasta hoopis midagi muud, kui seda on tähistatud. Ühtedel andmetel töötas 1869. a-st (teistel 1870. a-st) järjestikku nelikümmend aastat Kaarli koguduses suurepärase koorijuhivõimetega köster (ehk kantor ehk kirikuõpetaja parim kaastööline) **August Karl Pfaff** (suri 14. X 1909), kelle segakoor pälvis tunnustuse ka väljaspool kirikuteenistusi ja kelle enda mahedat baritonihäält kiidetakse kroonikas. Tema segakoori sagedaste kontsertide annetused lisasid kirikule suuri toetussummasid. Pfaff kasutas jumalateenistustel ka kõlavate

häältega kaheksast poisist koosnevat koori, kes *a cappella* lauluga teenis kaasa talitustelgi. See oli katolikuaegne traditsioon, mida teistes Tallinna luterlikes kirikutest ei kasutatud, küll aga kutsuti Kaarli laulupoisse aeg-ajalt neisse laulma. Nii juhtisid organist-koorijuht-köster, segakoor ja laulupoisid Tallinna suurima koguduse (Kaarli) muusikaelu. Pfaff pidas koguduse leeritoas ka kirikumuusikakooli ehk köstri kooli, mis sarnanes Püha Vaimu kiriku köstri Friedrich Schotteri koolile Kaasani ja Liivalaia nurgal (tuntud Luise-kooli nime all).

Sajandivahetusel tegutses koguduses organistina **Johannes Busch**, kes oli tuntud ajakirjaniku August Buschi (1868–1922) üks vendadest. Iseõppijana, mis oli tol ajal Eesti soost köstrite ja koguduse organistide puhul tavapärane, sai ta kenasti hakkama koraalide ja eelmängudega. Aastail 1904–1914 töötas Kaarlis organistina **Theodor Tedder**. Tema kuulus esimeste Eesti soost muusikute sekka, kes olid saanud juba kõrgema muusikalise hariduse. Selle auväärse nimistu alguses on Peterburi konservatooriumi lõpetanud viiuldaja, flötist, laulja ja helilooja Carl Friedrich Karrell-Jakobson (1791–1857) ja ta vennatütar Emilia, kes lõpetas 1874. a Peterburi konservatooriumi Gustav Krossi (1831–1885) klaveriklassi. Järgnevad meie üldises muusikaelus muidugi väga hästi tuntud Johannes Kappel (1855–1907), Miina Härma (1864–1941), Konstantin Törn-

pu (1865–1927) ja Rudolf Tobias (1873–1918).

Theodor Aleksander Tedder sündis 26. XI 1871 Juuru-Maidlas, kus ta isa Juhan Tedder oli kooliõpetaja ja hiljem 1883–1918 Juuru kihelkonna köster. Õppides Tallinnas Nikolai gümnaasiumis, võttis Theodor Tedder ühtlasi orelitunde 1885. a-st Tallinna toomkirikus organistina töötanud tunnustatud orelisolistilt Ernst Reinickelt (1856–1911), kes oli oma hariduse saanud Leipzgis Paul Homeyeri juures. Reinicke oli näiteks ka Rudolf Tobiase ning August Topmani õpetaja ja ilmselt tema otsesel innustusel õppis Theodor Tedder 1893–1896 Leipzigi konservatooriumis (orel Robert Papperitz, kompositsioon Salomon Jadassohn). Lõpetamise järel tegutses ta Tallinnas klaveriõpetajana, juhatas Lootuse, Käsitööliste Seltsi ja Lyra koori ning oli 1900–1904 Tallinna roomakatoliku kiriku ja 1904–1914 Kaarli kiriku organist. Aastail 1898–1901 oli ta ühtlasi August Buschi väljaandel ilmuva Eesti Postimehe noodikaasande Muusiku-Lisaleht tegevtoimetaja, mis oli pärast 1885–1897 ilmunud Karl August Hermann (1851–1909) „Laulu ja mängu lehte“ tähtsaim perioodiline noodiväljanne. Ta tegi mitmeid kontserdireise koos tuntud sopranite Aino Tamme (1864–1945) ja Paula Brehm-Jürgensoniga (1877–1941). Olgu siinjuures lisatud, et Tallinna eestlaskonna hulgas algas vokaalsümfooniliste suurvormide

viljelemine 1904. a, mil August Topman läks Tallinna Jaani koguduse organistiks ja moodustas seal oratooriumikoori. Ja kui 1907. a asutati Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Muusikaselts, siis oli August Topmani kõrval lühikest aega selle teine dirigent Theodor Tedder. Koor, mis kasvas 100-liikmeliseks, esitas klassikaliste oratooriumide kõrval ka teisi koorile loodud suurteoseid. Theodor Tedderi järel abistas August Topmani ka hilisem Kaarli organist Mihkel Lüdigi.

Theodor Tedder suri 6. I 1914 Tallinnas.

Peale August Karl Pfaffi surmatuli Kaarlis a-il 1909–1938 köster-organistina kogudust teenima **Gustav Kasemets**, kes varem töötas Paldiski koguduses. Kui gi kooritööd ei suutnud ta hoida sama kõrgel tasemel kui Pfaff seda oli teinud, siis oma köstrikohustusi täitis ta hoolega ning oli veel ka asjalikult mõtlev majandusinimene.

Kasemetsade suguvõsas on olnud mitmeid köster-organiste, koorijuhte ja pianiste, tuntuim neist oli **Anton Kasemets** (1890–1978). Ta asendas Kaarli kirikus organist Theodor Tedderit vajadusel juba 1904. aastast, kuid alles Peterburis, Viinis ja Berliinis toimunud oreli- ja kompositsiooniõpingute järel oli ta a-il 1914–1916 Kaarlis organist-koorijuhina põhitööl. Ta oli a-il 1909–1914 Peterburi Eesti Hariduse Seltsi koorijuht, 1912 Narvas toimunud I asunduste laulupeo korraldajaid, 1918–1924 Eesti Koolinoorsoo

Muusika Ühingu ja 1925–1929 Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse Tallinna osakonna segakoori juht, 1925–1927 Muusikalehe toimetaja ja pseudonüümi Comes all kirjutav kriitik, 1929–1933 Estonia teatri direktor, a-st 1933 Inglise Kolledži ja 1940–1944 Tallinna Konservatooriumi õppejõud ning üks VIII ja IX üldlaulupeo üldjuhte. 1944. a põgenes ta perega Saksamaale, kus oli Geislingenis ja Bambergis eesti kooride juht ja tegutses muusikaõpetajana. Siirdus 1950. a USA-sse, kus töötas Detroitis õppejõuna ja esines organistina ning elas 1972. a-st Kanadas. Tema poeg Udo Kasemets (snd 1919) on helilooja, pianisti, organisti ja pedagoogina üks tunnustatumaid nüüdismuusikuid maailmas, pälvides Kanada Arts Councili grandit (1967) ja Yorki ülikooli audoktori tiitli (1991) ning saanud heliloominguvõistlustel auhindu. Pärast Eestist lahkumist külastas ta 2006. a esimest korda kodumaad, olles Eesti muusika päevade tähtsaimaid heliloojaid.

Aastail 1916–1924 juhatas Kaarli koguduse segakoori **Ida-Johanna Ilus** (1900–1981, a-st 1929 Kahu), kes töötas 1928–1936 veel ka Kaarli eragümnaasiumis muusikaõpetajana ning asutas 1938. a Eesti Naisliidu koori. Koguduse segakoorist kasvas 1920. a välja Kaarli Lauluselts, mille kontserte on juhatanud ka 1920. a Eestisse tulnud ingeri koorijuht **Gustav-Evert Mesiäinen** (1886–1967). Aastail 1918–1925 ja 1928–1932

tegutses Kaarli kirikus organist-koorijuhina **Mihkel Lüdigi**, kes on olnud üks Eesti ettevõtlikumaid muusikuid. Ta osales Tallinna Kõrgema Muusikakooli asutamises, ajakirja Helikund loomises ja osaühingus EstoMuusika. Theodor Tedderi järel tõi ta kirikusse taas suure au sisse oreliimprovisatsioonid, milles ta oli suur meister. Koos Mihkel Lüdigiga töötasid Kaarlis 1923–1932 köster-organist **Ernst Loderaud** ja 1924–1940 organist-koorijuht **Johannes Jürgenson (Juhan Jürme)**, kellest lähemalt allpool.

Erakordse sündmusena sai 1923. a jõuludeks valmis Kaarli kiriku uus orel, mis ehitati Ludwigsburgis Württembergis Walcker & Cie vabrikus ja oli noore Eesti Vabariigi esimene esinduslik orel. Esimene pidulik orelikontsert toimus 10. jaanuaril 1924. Organist Mihkel Lüdigi oli aktiivselt osalenud nii oreli projekteerimises kui ka ehitamise juures. Jaanuarist 1924 alustas Mihkel Lüdigi Kaarli kirikus regulaarsete muusikaõhute traditsiooni.

Täna sel päeval võime uhkusega öelda, et maailmas ei ole teist terviklikult püsinud Walcker-orelit sellest perioodist. Seega on tegu Euroopa ühe väärtuslikuma ajaloolise oreliga. Rahvusvaheliselt tunnustatud Saksa organist ja ajalooliste pillide ekspert Martin Rost (snd 1963) salvestas 2006. a Kaarlis mitu helitööd oma 2007. a ilmunud Eesti muusika CD-le ja on nüüdseks vajaliku kapitaalremondi suhtes andnud järgnevat nõu: „Remondi kavandamisel

tuleb lähtuda sellest, et seda erakordse väärtusega instrumenti lugupidaval viisil ettevaatlikult parandada, kulunud ja kadunud detaile asendada täpselt samas stiilis ja samadest materjalidest valmistatud osadega.“

Uue oreli valmimise järel algas Kaarlis väga tegus ja mitmekülgne muusikaelu, millele andsid panuse nii Kaarli Lauluselts, regulaarsed muusikaõhtud ja suurvormide kontserdid (sh koos ringhäälingu sümfooniaorkestriga) kui ka koguduses töötavad võimekad organistid ja koorijuhid Mihkel Lüdig, Juhan Jürme ja Alfred Karindi. Neid jagus Kaarlisse tööle eri aastatel, aga kohati ka üheaegselt. Kui Mihkel Lüdig eelistas kogudusekooride juhatamisele orelimängu, siis Juhan Jürmele ja Alfred Karindile olid mõlemad tegevused jagamatult südamelähedased.

Köster-organistina töötas a-il 1923–1932 **Ernst Loderaud**, kes asutas 1923. a Kaarlis esimese lastekoori. Varasemalt tegutsenud August Karl Pfaffi kümme-konna laulupoisi järel tõi see kirikusse hulga laululapsi, mille tõestust võime näha koguduse arhiivis olevatelt piltidelt.

Juhan Jürme (a-ni 1938 Johannes Jürgenson) sündis 20. märtsil 1896 Tallinnas. Ta õppis Anton Kasemetsa ja Peeter Süda juhendamisel, lõpetades Tallinna Konservatooriumi 1925. a August Topmani oreli- ja 1927. a Artur Kapi kompositsiooniklassis. Aastail 1924–1940 oli ta Kaarli koguduse organist ja koorijuht.

Heliloojana on ta loonud umbes 400 teost, millest tähtsamad on oratoorium „Nebukadnetsar“ (1937), müsteerium „Eluohver“ (1932), kantaadid „Pärast püha õhtusöömaaga“ (1927) ja „Memento mori“ („Mõtlet, inimene, surmale!“), mis kanti Kaarli kirikus esmakordselt ette 26. novembril 1933. Viimase teose teksti on loonud koguduse õpetaja Artur Sommer (Soomre). „Memento mori“ partituur hävis Tallinna pommitamisel, Hugo Lepnurm taastas 1952. a mälu järgi koori-, solistide ja orelipartii ning 1993. a kogu orkestratsiooni. Seda kantaati esitati 50-ndatel Püha Vaimu kirikus Arnold Allvee juhatusel (orelil Rolf Uusväli), 80-ndate lõpus Tallinna toomkirikus Hugo Lepnurme eestvõttel ning seda on juhatanud ka Jaanus-Ferdinand Romandi. Enne sõda ilmus trükis mitmeid Juhan Jürme soololaule ja kogumik „12 vaimulikku laulu segakoorile“. Tuntud segakoorilaulude seas on „Tõsta ennast kõrgeks, Jehoova!“ ja „Sul, sul Jehoova, tahan laulda!“ Üks ta sagedamini esitatud soololaule on „Palve“. Mitmest oma laulust on ta teinud orkestriseadeid, neist populaarseim on Marie Underi tekstile loodud laulu „Rukkirääk“ seade. Ainulaadsed on Jürme melodeklamatsioonid „Liivakell“ (Friedebert Tuglas), „Karjase nelipüha hommik“ (A. H. Tammsaare), „Üle müüri“ (Aino Kallas) ja „Hommik“ (Juhan Liiv). Juhan Jürme hukkus koos abikaasaga Tallinna pommitamisel 25. märtsil 1943.

Alfred Karindi (a-ni 1935 Karafin, 1901–1969) oli üks väljapaistvamaid muusikuid, kes Kaarli koguduses on pikemat aega töötanud. Õppinud 1920–1927 Tartu Kõrgemas Muusikakoolis oreli Johannes Voldemar Kärdi (a-st 1939 Jaak Karis) ja kompositsiooni Heino Elleri juures, lõpetas ta 1931. a eksternina Tallinna Konservatooriumi oreli- ja kompositsioonierialal August Topmani ja Artur Kapi klassis. Ta tegutses 1925–1929 Tartu Maarja ja 1929–1933 Tartu Ülikooli koguduse juures ning töötas a-il 1932–1940 ja 1948 Kaarli koguduses organist-koorijuhina. 1. aprillist 1939 sai temast Kaarli koguduse vanemorganist.

Üheaegselt organistitööga juhatas ta ka varem kirikukoore, nt Kaarli Lauluseltsi segakoori (1924) ja Kaarli Noorte Koondise koori (1931–1932) ning Tartu üliõpilaskoori Cantate Domino (1929–1933). Kaarli segakooris laulis ka ta abikaasa Karin Karindi ja noorem vend Eduard. Koori kontsertidel soleerisid metsosopran Jenny Siimon ja sopran Helmi Betlem, tšellist August Karjus ja vioolamängija Herbert Laan. Kaarli segakoori peaasjalikult noortest lauljatest ja Kaarli Lauluseltsi parimatest lauljatest kujunes 1939. aastal kõrgetasemeline umbes 50-liikmeline vokaalselt heas tasakaalus olev Kaarli Oratooriumikoor, kes esines Helsingis (1935) ja Stockholmis (1939), salvestas ringhäälingus ning kandis ette suurvorme, sh 22. märtsil 1940 koos ringhäälingu orkestri

ja solistidega Mozarti Reekviemi, millest sai viimane suurteos, mis kanti ette purustamata Tallinnas. Olgu siinjuures lisatud, et kuni oratooriumikoori loomiseni teutses Kaarlis paralleelselt kaks poolesajaliikmelist koori – Lauluseltsi segakoor ja Karindi segakoor. 1. oktoobrist 1940 pidi Alfred Karindi lahkuma organisti kohalt, sest „uue aja“ Tallinna Konservatoorium ei pidanud oma õppejõududele kirikutööd pehmelt öeldes soovitavaks. Nii lahkutigi, kes südamevaluga, kes „uut vaimust“ tulihingeliselt omaks võttes (nt Harri Kõrvits, kellest tuleb juttu allpool). Inimesi lahkus kogudusest, nõukogust, juhatausest.

22. juunil 1941 alanud sõda suutis taolisele „kultuurilisele tõusuteele“ esialgu piiri panna. 12. detsembril 1940 olid alustanud organistina tööd Edgar Arro ja Friedrich Stockholm *junior*, 1. aprillist 1942 aga Edgar Arro abi-kaasa Senta Arro.

1948. aastal sai Alfred Karindi veel Kaarlis organistina teenida, ta improvisatsioonidest tundsid koguduseliikmed otsekohe ära, kes parajasti orelis on. Aga siis tuli ühtäkki taas kirikutööle keeld ja oreli eriala kaotati konservatooriumist. Keelule vaatamata „hiilis“ Alfred Karindi jumalateenistuste aegu orelist, mängis variatsiooniderikkaid koraalieelmänge ja kadus vaikselt enne jumalateenistuse lõppu kirikust. 20. jaanuaril 1950 tulid võimu esindajad ta koju läbiotsimistele, ta arreteeriti. Üheksa kuu järel Pagari tänaval, Lasnamäe vanglas ja Patareis

viidi ta tööle põhiliselt Dubrovlagi turbarabasse Mordva ANSV-s, kus ta viibis 1954. aastani. Tagasi tulnud, elas ta mõnda aega juhutöödest ja „hiilis“ taas salaja Kaarlis oreli mängima. Jõulude aegu tuli ta tavaliselt viimasele teenistusele, et jääda lõppu ülev-võimsalt „Oh, Sa õnnistav!“ mängima. Aastail 1955–1969 oli ta Tallinna Riikliku Konservatooriumi muusikateoreetiliste ainete ja oreliõppejõud, kelle juures sai hariduse näiteks organist Aime Tampere. Ta on loonud oreli 4 sonaati (1927, 1934, 1944, 1963) ja mitmeid teisi teoseid.

1. veebruarist 1939 kinnitas Kaarli koguduse juhatus kolme kandidaadi seast uueks köster-organistik endise Koeru koguduse köstri **Harri Kõrvitsa** (1915–2003). Kaarlis teenis ta vaid 1939–1940, sest minnes kaasa „vabastajate“ toodud uue kultuuriga, oli ta edaspidine aktiivne tegevus seotud tolle „uue kultuuri“ igakülgse õitsenguga. Sõja ajal kuulus ta 1942–1944 Jaroslavlis Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblike koosseisu, oli seejärel ENSV Kunstide Valitsuse muusikaosakonna juhataja ja inspektor, Eesti Heliloojate Liidu vastutav sekretär jpt ametikohtadel, sh ENSV Riikliku Keskharhiivi osakonna ülem. Kuidas ühest köster-organistist sai mees, kelle sõnad ja käed aitasid kaasa ligi kahekümne muusiku väljaheitmisele Heliloojate Liidust ja konservatooriumi õppejõu kohalt ning külmale maale saatmistele, on väga raske mõista, rääkimata selle tegevuse

pehmendamisest. Elulooandmeist selgub, et pensionipõlves kirjutas ta rohkesti vaimulikke laule, mida on ka Kaarli kirikus ette kantud. Nii et inimeste eluteed on tõepoolest käänulised ja Jumala arm piiritu!

Hilisem tunnustatud helilooja ja pedagoog **Edgar Arro** (1911–1978) võeti Kaarli kogudusse koorijuhina tööle 1. novembril 1936, 12. detsembril 1940 vormistati ta ühtlasi ka organistik. Ta oli 1935. aastal lõpetanud Tallinna Konservatooriumi oreliklassi professor August Topmani juhendamisel, 1939. aastal lõpetas ta samas Artur Kapi kompositsiooniklassi. Kaarli kirikuga olid Edgar Arrol pikaajalised sidemed, sest siin käis ta õpiaastatel oreli harjutamas ning aitas kaasa teenistustel ja talitustel. Aastail 1936–1940 oli ta ka Riigi Ringhäälingu organist. Kaarlis sai ta teenida 1941. aasta kesksuveni, mil ta koos Kaarli õpetaja Julius Juhkentaali ja kantseleijuhi Johannes Miidoga mobiliseeriti Venemaale. Koguduse juhatause esimees Oskar Amberg oli varem emigreerunud Saksamaale, tema järglane Aleksander Tõnisson küüditati 1941. a. Küüditati ja hukati kunagine juhatause esimees dr Friedrich Karl Akel, küüditati juhatause liikmed Paul Kurvits, Johan Mälk, Karl Jürgenson, August Aarma, noortekoondise aktiivne liige Edmund Osvald Mikk. Kananatuid võis olla veelgi rohkem, sest kõigi elusaatus pole lihtsalt teada.

Vene okupatsioonivõimud sulgesid kiriku 5. juulil 1941, kõik

töötajad vallandati. Sakslaste tuleku järel 28. augustil 1941 kirik avati taas ja koguduse elu püüti sõja tingimustes taastada niivõrd, kui see oli võimalik. Sooviti jätkata lastejumalateenistusi, hoolekannet ja Alfred Karindi püüdis taastada segakoori tööd, mis aga ei saanud heitlikes tingimustes järjepidevust ka mitte konservatooriumis õppivate noorte koorijuhtide abikäe toel. Et kirikus oli rikkalik noodiarhiiv, siis otsustas juhatus anda igast Juhan Jürme helitööst kaks eksemplari konservatooriumile. Aastail 1941–1943 oli Tallinna muusikaelu peamine korraldaja Brunold Schneiker ja a-il 1943–1944 Helmuth Wirth. Rohkesti toimus kirikukontserte, sh mõned ka Kaarlis. 1943. aastast korraldati Tallinnas orelinädalaid ja Eestit külastasid paljud Saksa organistid.

Vene okupatsioonivõimude taastulekul jäi Kaarli muusikatöö esialgu soiku, Edgar Arro, Alfred Karindi jt professionaalsed muusikud said range keelu kirikutöö suhtes. Paljud muusikud pidid nägema, kuidas neid jälgitakse. Küllap sõja järel ja ka hiljem konservatooriumis õppinud noortel muusikutel on silme ees väärikalt sirgeselgne ja vaoshoitud Edgar Arro kuju, miks aga too pedagoog nii enesessesulgunud oli, jäi muidugi enamikule teadmata. Kui 23. detsembril 1945 tähistas Kaarli kogudus kiriku 75. aastapäeva, laulis koguduse segakoor Alfred Karindi juhatusel Rudolf Tobiasse „Eks teie tea“ ja Miina Härma vaimulikke laule. Alfred Karindi

sõpruskonda kuulusid Tuudur Vetti, Riho Päts, Edgar Arro, Hugo Lepnurm ja Karl Leichter. Need olid mehed, kes aegade heitlikele tuultele vaatamata hoidsid alles oma vaimse selgroo, kas oli neil siis võimalus jääda tööle Eestisse või olla saadetud Siberi katsumusterikastesse oludesse.

1944. aasta septembripäevil valitses üleüldine hirm, segadus, kaos ja teadmatus. Läheneva Nõukogude armee eest oli pagemas või pagenud umbes 70 000 eestlast, nende seas 72 kirikuõpetajat. Kaarli koguduse juhatus koosseisus Mikk Aamisepp, Villem Hanstein, Villem Truve ja Paul Voldemar Koppel sai kokku 15. veebruaril 1945, et arutada edasist tegevust. 25. märtsist 1945 alustas tööd uus juhatus koosseisus Adam Veepere, Eduard Dunkel, Villem Hanstein, Johannes Tinn, Mikk Aamisepp, Arved Kesner, Julius Veere, August Friedrich Brandmann, Johan (?) Rumberg ja Paul Voldemar Koppel. 5. juulil 1945 andis ENSV Rahvakomissaride Nõukogu välja „Usuhingute tegevuse korraldamise ajutise juhendi“, mis kehtis 1977. aastani. Seega teostas riiklik julgeolekusüsteem järelevalvet koguduste ja vaimulike üle, hoides teravdatud tähelepanu all kaadripoliitikat. Oli alanud eesti inimeste jaoks tundmatu uus ajastu, mille süsteemi „õitsvate“ võrsetega puututi kokku siiski juba 1939. aastast. 22. augustil 1977 kinnitati üksikasjalikum „Usukoondise põhiküsimus“, mille alusel oli võimalik kirikurahval

veelgi täpsemalt silma peal hoida ja valikuid suunata. Madalseis kirikutegevuses saavutati 70-ndate keskpaiku, mida rahvasuus kutsutakse ka vaikiva kiriku ajaks.

Läbi segase ajavoolu teenis a-il 1942–1952 vaikse truudusega kogudust organist **Senta Loviisa (Luise) Arro** (1912–1995, snd Kodanipork). Õppinud konservatooriumis koos oma abikaasa Edgar Arroga August Topmani oreliklassis, lõpetas ta stuudiumi 1937. aastal. Tema õde Meta Kodanipork (1904–1983, a-ni 1934 Kodaniburg) oli hinnatud sopran ning laulis nii Estonia teatris kui kooride solistina, sh ka Kaarli kirikus.

Organist-koorijuhina töötasid Kaarlis a-il 1951–1991 Hella Tedder, 1952–1972 Ellinor Koppel, 1972–1975 Tia Nurk-Pere, 1975–1976 ja 1984–1988 Evi Randma, 1976–1990 Lilian Liikane. Aastast 1984 liitus koguduse muusikatöoga Marika Kahar, a-st 1989 Piret Aidulo ja 1992–1996 oli tööl organist-stipendiaat Jaanus Torrim. Koorijuhtidena on koguduses töötanud 1953–1961 Evald Kutser, 1961 Mati Kutser, 1991–1998 Ene-Juta Üleoja, 1999–2004 Heli Jürgenson, 2004–2011 Mikk Üleoja, sügisest 2012 Raul Talmar ning mitmed abikoorijuhid.

Organist-koorijuht **Hella Tedder** (1921–2002, a-ni 1943 Liima), koguduse õpetaja Lembit Tedderi abikaasa, oli üks viimaseid kirikumuusikuid, kes sai Tallinna Konservatooriumis sel-

lekohase hariduse, olles õppinud Werner von zur Mühleni, August Topmani, Udu Topmani ja Tuudur Vettiku juhendamisel. Ta töötas 1939–1941 Nõmme Rahu ja 1942–1949 Juuru koguduse organistina. Tulnud 1951. aastal Kaarli kogudusse, taasisutas ta 1952. aastal koguduse segakoori. Erakordselt aktiivse ja teotahtelise kirikumuusikuna on ta juhatanud vokaalsuurvorme (nt Kreegi Reekviemi, Händeli oratoorium „Simson“, Beethoveni Missa C-duur), olnud Usuteaduse Kõrgema Katsekomisjoni orel- ja koorijuhtimise õppejõud, asutanud 1982. aastal EELK organistide-koorijuh-tide segakoori, juhatanud praost-kondlikel laulupäevadel ja olnud 1989. aastal EELK vaimuliku lau-lupäeva üldjuhte. Peamiselt enda, aga ka Georg Kiviste tekstidele on ta loonud umbes paarkümmend segakoorilaulu, millest tuntumad on Kaarli segakoorile pühendatud „Sull’ olgu au“ ja kauasele Kaarli koguduse õpetajale peapiiskop Edgar Hargile pühendatud „Palve“. Hella Tedderi kooriloomingu salvestas 2006. aastal CD-le „Sull’ olgu au!“ koguduse kontsertkoor Ene Üleoja juhatusel. 2001. aastal pälvis Hella Tedder EELK Konsis-tooriumi ja Kirikumuusika Liidu tänukirja elutöö eest.

Organist-koorijuht **Ellinor Koppel** (1913–1989, a-ni 1939 Vaidla), koguduse õpetaja Paul Voldemar Koppeli abikaasa, sai oma muusikahariduse Helsingi Kirikumuusika Instituudis. Sel-line haruldane õpivõimalus ava-nes meie muusikuile taas alles

90-ndaist.

Organist-koorijuhi **Evi Randma** (1921–1991) peres oli tuntud muusikuid, ta vend Arnold Randma (1914–1954, a-ni 1937 Rein-dorff) mängis orkestrites viiulit ja vioolat, sh 1941–1954 Estonia teatris. Evi Randma oli põhiame-tilt kooliõpetaja. Et riigivõimu suhtumine kirikutöösse oli peh-melt öeldes halvustav, siis oli ka tema organist-koorijuhi tööpanu-ses pause.

1984. aasta oli koguduses raske seetõttu, et Hella Tedderi ja Evi Randma vahelised isiklikud pin-ged kasvasid niivõrd suureks, et koguduse õpetaja Edgar Vaikmäe palus neil töölt lahkuda, kutsudes organistiametisse Marika Kahari. Kahjuks lisas see esialgu pingete-le vaid hoogu juurde, sest Marika oli eelnevalt töötanud baptistiko-gudustes, mida ei pidanud heaks mitmed Kaarli segakoorilauljad. Nii „jooksidki“ mõned koorilaul-jad õige tihedasti konsistooriumi ja Kaarli koguduse vahet, et õi-gust otsida. Tulemuseks oli see, et Tedder, Randma ja Kahar jäid tööle ning lahkuma pidi koguduse õpetaja Edgar Vaikmäe, kes 1986. aastast hakkas teenima Loksa ko-gudust.

Organist-koorijuht **Lilian Liikane** (1928–2006, a-ni 1967 Roolaid), kirikuõpetaja Mihkel Liikase abikaasa, oli eraviisil õppi-nud klaverimängu oma ema Elsa Roolaidi (1891–1976, snd Forby) ja hiljem helilooja Artur Lemba teise abikaasa juures ning sedaviisi klaverimängu baasil omandanud vajalikud oskused ka koguduse

organisti ametiks. Aastail 1953–1956 juhendasid teda kirikumuu-sika alal Usuteaduse Kõrgemas Katsekomisjonis Hugo Lepnurm, Hella Tedder, Vilgo Linask ja Jo-hannes Kappel.

80-ndate lõpuaastad märgivad taasärkamisega nii ühiskonnas kui ka kirikutöös, suursündmu-seks sai EELK uue „Kiriku laulu-ja palveraamatu“ kasutuselevõtt 1991. aastal. 1984. aastal tuli kogudusse tööle organist-koori-juht Marika Kahar ja 1989. aastal Piret Aidulo. Ja et juba 80-ndate lõpuaastaist liitus kogudusega üha rohkem ja rohkem inimesi, sai võimalikuks, et koguduses tegut-ses koguni üheksa laulukollekti-i vi ligi 250 lauljaga. 1988. a loodi noortekoor ja 1989 kammerkoor. Segakoori, naiskoori ja meeskoori juhatas Marika Kahar, meeskoori hiljem Andrus Poolma. Kammer-koori juhatasid Marika Kahar, Pi-ret Aidulo ja aastal 1991 tuli koori juurde Ene Üleoja (koor muutus kontsertkooriks). Noortekooriga (praegu kammerkoor Canorus) alustas Marika Kahar, 1989 liitus Piret Aidulo, kes jäi edaspidi koo-ri ainsaks juhiks. Lastekoori ju-hatasid algul Marika Kahar, Piret Aidulo, Kaire Kopli (Kurt) ja see-järel Kaie Tanner ning hiljem Ee-rik Jõks ja Maarian Lend. 1991. a moodustas Piret Aidulo vokaalan-sambli Vexilla Regis. 1990. aastal taastasid Piret Aidulo ja Marika Kahar muusikaõhtute traditsioo-ni. Muusikaliselt aktiivne ja lausa lõputute loominguliste ideedega oli 90-ndail Kaarlis kirikumehena töötanud muusikatudeng **Jaanus**

Torrim (snd 1975), kes on orelit õppinud Rolf Uusvälja ja Ines Maidre juhendamisel ning kompositsiooni Lembit Veevo ja Eino Tambergi juures. Töötanud mitmes kirikus organistina, tegutsenud ta 1999. a-st Pärnu Eliisabeti koguduse peaorganistina ja on a-st 2002 Pärnu orelifestivali kunstiline juht.

Organist-koorijuht **Marika Kahar** (snd 1949) on õppinud koorijuhtimist Laine Karindi, Peeter Perensi, Silvia Melliku ja Kuno Arengu ning orelit Hugo Lepnurm juhendamisel. Juba Tallinna konservatooriumis õppimise aegu töötas ta organisti ja/või koorijuhina Võru, Rapla, Kohila ja Oleviste koguduses, lõpetamise järel oli 1974–1978 Harmi 8-kl koolis muusikaõpetaja ja koorijuht ning Kuivajõe meeskoori juht. Aastast 1984 töötab ta Kaarli koguduses ning on kaua olnud pedagoog EELK Usuteaduse Instituudi kirikumuusika osakonnas. Hinnatud kirikumuusikuna on tema arvamustel ja hinnangutel olnud laiapõhjalist autoriteeti. Ta on juhatanud vaimulikel laulupäevadel ja olnud vaimulike laulupidude üldjuhte, pälvinud Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapitali aastapremia (2000), Valgetähe V klassi teenetemärgi (2007) ja EELK III järgu teeneteristi (2007).

Organist-koorijuht **Piret Aidulo** (snd 1963) lõpetas Tallinna konservatooriumi 1987. aastal *cum laude* muusikaõpetaja-koorijuhina (Olga Tungla kl) ja 1991. aastal orelil erialal (Hugo Lepnurm kl), 1998. aastal samas

magistriõppe, kus juhendajaiks olid Hugo Lepnurm ja Tiia Järg. Ta on olnud organist-koorijuht Tallinna Püha Vaimu ja a-st 1989 Kaarli koguduses (1991. a-st peaorganist-muusikajuht), juhatanud vaimulikel laulupäevadel ja olnud vaimulike laulupidude üldjuhte. Oma interpretatsioonikunstiga kuulub ta Eesti organistide kõrgklassi, esinedes korduvalt ka Tallinna Rahvusvahelisel Oreli festivalil. Ta on teinud organistina koostööd ERSO, Tallinna Kammerorkestri, Eesti Rahvusmeeskoori, Estonia teatriorkestri, Neeme Järvi, Andres Mustoneni, Ain Angeri, Jaakko Ryhäneni jpt tippkollektiivide ja interpreetidega mitmete vokaalsümfooniiliste suurprojektide esitustel nii Eestis kui ka välismaal. Seejuures on tal oma osa olnud Rudolf Tobiasel, Eduard Tubinal, Enn Võrgu, Liszti, Mahleri, Honeggeri, Janačeki jt heliloojate suurteoste ettekannetel. Eriline lähedus seob teda helilooja ja organisti Roman Toiga, kelle loomingut on ta oma kavades sageli ette kandnud ning seda ka CD-dele jäädvustanud. Ta on tegutsenud pedagoogina nii EELK Usuteaduse Instituudi kirikumuusika osakonnas kui ka Eesti Teatri- ja Muusikaakadeemias. Väga hinnatud on ta ka muusikakriitikuna, kirjutades peaasjalikult sisukaid järelkajasid orelikontsertide ja -festivalide kohta. 2006. aastal pälvis ta Hugo Lepnurm nim stipendiumi ja 2007. aastal EELK teeneteristi III järgu.

Kaarli muusikaõhtute algusest möödub 2014. aasta jaanuaris 90

aastat. Kui 1990-ndatel juhtus, et muusikaõhtule oli kuulama tulnud alla kümne inimese, siis 21. sajandi alguse esimesel aastakümendil on tekkinud märgatavalt suurem huvi toimuva vastu. Igati loogiline, sest kavad ja esinejad on huvitavad. Aga jah, kõik sai alguse 90 aastat tagasi valminud Walcker-orelist, tollase organisti Mihkel Lüdigi äärmiselt sihiteadlikust tegevusest ja esimestest muusikaõhtutest 24. ja 25. jaanuaril 1924. Avakontserdil esinesid Artur Kapp, Läti helilooja ja organist Alfreds Kalniņš ja Mihkel Lüdigi, kaastegevad olid Kaarli koguduse segakoor ning sopran Ella Masing-Grünberg ja bass Benno Hansen.

Kaarli pneumaatilist tüüpi romantiline orel on seega ligi sajandi helisenud Jumala ülistuseks ja rõõmustanud kuulajaid mitmekesise repertuaariga, maailmas ei ole teist terviklikult säilinud Walcker-orelit. See asjaolu teeb pillist suure harulduse. Kaarli oreli on mänginud paljud välisinterpreedid ja meie oma organistide paremik eesotsas Hugo Lepnurm ja Rolf Uusväljaga. Kaarli oreli baasil tutvustas Hugo Lepnurm 1982. aasta maikuus Eesti Raadios eetrisse läinud lastesaates „Pillihäälde“ oreli ka raadiokuulajaile, demonstreerides äärmiselt huvitavaid kõlakombinatsioone, mida on võimalik oreli registreid tundes saavutada. See saade oli ja on Eesti Rahvusringhäälingu helearhiivis haruldus.

Loomulikult on orel vajanud remonti. 1930-ndail tegid seda

musta remondimehe tööd vennad Otto ja Alfred Gutdorfid, seejärel Eduard Kriisa, 1980-ndatel Ago Tint, 1990-ndatel Harry Ilves. Nüüd on kogudus taas silmitsi vajadusega anda auväärt vanuses pillile puhkust ja saata see kapitaalremonti, mis läheb maksma umbes 400 000 eurot. Ostes nimelise orelivile, on igal kirikulisel ja orelisõbral võimalus omalt poolt

remondi läbiviimist toetada. Orelivilede hinnad jäävad vahemikku 10–3000 eurot. Kaarli kiriku orelis on kokku 5200 vilet pikkusega mõnest sentimeetrist kuni kuue meetrini. Koguduse õpetaja Jaak Ausi sõnul on hea võimalus teha sümboolne kingitus ristilapsele, mälestada mõnd kallist inimest või – miks ka mitte – kinkida kogudusele endanimeline vile. Kam-

paanias „Viled hüüdma!“ võivad osaleda kõik soovijad üle Eesti, et sel viisil anda oma panus ligi 150 aasta vanuse kirikuhoone korras- tamisel. Vile kinkimissooviga võib pöörduda koguduse kantseleisse või pühapäeviti kirikumeeste poole. Ärgem unustagem, et Jumal armastab heldet andjat! Targad panevad tallele, mida teavad.

Muusikateadlane Ene Pilliroog

Lastekoor külas Forssa kogudusel

Kaarli koguduse 11 laululast, dirigent Maarian Lend ja mõned täiskasvanud saatjad viibisid 27.-29. septembril Soomes külas Forssa kogudusel. Kaarli ja Forssa kogudusel on pikaajalised sõprussidemed, seekord olid kutsujateks ja võõrustajateks laste- ja noorsootöötajad Hannu ja Tarja-Leena Ylitalo ning Hannele Lähteenkorva.

Meie peatuspaigaks oli koguduse laagrikeskus Klemelä. Laupäeva hommikul toimus esimene proov, kus lapsed said hääle lahti laulda. Päev jätkus mõnusa ujumisega linna veekeskuses, mis kujunes laste tagasiside järgi reisi tipphetkeks. Öhtul saabusid laagrikeskusesse Forssa linna laste- ja noortekoori Kuhankeittäjä (eesti k peoleod) lauljad koos vanematega. Toimus meeolukas ühiskontsert ja -mängimine. Alustuseks pani koori dirigent, Eestis sündinud Natalja Maltizova, lapsed

laulma aastaringi sünnipäevalaulu. Nii said kõik näidata, mis kuus neil sünnipäev on. Samuti õpiti kiiresti ära eesti- ja soomekeelne õnnitluslaul ühele kohalviibinud sünnipäevalapsele. Ühine kontsert, mängud ning koogisöömine olid meeolukad ja panid päevale ilusa punkti.

Pühapäeval osalesime Forssa kirikus mihklipäeva peremissal. Jutlustas noortepastor Sanna Kuisma, Kaarli koori laululapsed laulsid alguslaulu „Taeva-

isal on nii palju lapsi“ koos Forssa beebikooli „taustalauljatega“. Solistid ja koor laulsid veel armulaua ajal ja lõpuloos kõlas „Annetuste kogumise laul“.

Vastuvõtt Forssas oli väga soe ja tagasiside esinemisele positiivne. Lapsed jäid reisiga igati rahule. Oleme tänulikud Forssa kogudusele lahke vastuvõtu eest ja Maarianile toreda reisi korraldamise eest.

Kristin Semm

Piigadega Saksamaal. Reisikiri

See oli minu elu üks suurimaid vedamisi või jumalikke juhtimisi, kui Tallinna Kaarli koguduse lastetöö muusikastuudio noorteansambli muusikaline juht ja dirigent Maarian Lend mulle helistas ning pakkus võimalust olla neile saatjaks augustikuu lõpupäevadel toimuval reisil Saksamaale. Minu järelemõtlemine kestis vaevalt Maariani kõne lõpuni. Saksamaa tuttavad ja armsad paigad, sakslaste külalislahkus, väikeste linnakeste ja külade südantsoojendav puhtus, heldus, armastus ning vahvad laululapsed – see oli parim pakkumine!

Reisiseltskonna moodustasid: noorteansambli lauljad – 9 piigat vanuses 14–18, Maarian ja mina.

Me püüdsime neidudega ka pisut statistikat teha, suuremad arvud said umbes sellised:

4 lennureisi (Tallinn – Riia, Riia – Berliin; Berliin – Riia, Riia – Tallinn);

12 rongi (2 ülikiirrongi, 6 vähem kiiret rongi, 4 mõistliku kiirusega rongi);

2 S-bahni (maapealne Berliini linnarong);

1 U-bahn (maa-alune Berliini linnarong);

4 kahekordset bussi ja 1 ühekordne buss Berliinis;

4 linna ja 1 küla, kus ööbisime (Plauen, Schmalkalden, Gotha, Berliin ja Landesfeld);

5 kirikut, kus ansambel laulis;

2 osalemist jumalateenistusel (Schmalkalden, Gotha);

1 kontsert Landesfeldis;

loendamatu hulk ilusaid losse ja kõrgeid maju;

loendamatu hulk inimesi, kelle käest Maarian teed ja nõu küsis (meil läks loendamine 20 ja 30 vahel segi);

loendamatu hulk inimesi, kes meie kulgemise ja heaolu eest hoolt kandsid;

palju päikest, palju pilvealust, 2 vihmapiiska, üks suur punane täiskuu.

Tagasiteel Riia lennujaamas panid rändurid kirja, mis neile meeldis sellest reisist kõige-kõige rohkem.

Maarian: *Väga tore ja toetav seltskond! Uskumatult toredad noored, kellega saab nii mõndagi ette võtta! Oskavad ennast väga hästi kokku võtta. Kontserdid ja laulmised läksid suurepäraselt korda.*

Kristiine Diane: *Matkamine. Seltskond oli tore ja värvikas. Nii eestlased kui vastuvõtjad. Maaliline maastik. Rahulikud ja väga abivalmid inimesed.*

Triin: *Et meil oli/on selline ülevinge seltskond. Üllatus meeldis kõige rohkem (Jesse jne).*

Johanna: *Võrkpall. Jesse. Sai. Kontsert.*

Annabell Astrid: *Schmalkaldeni seltskond. Kiirrongid.*

Lea: *Alguse tegi meeldivaks soe vastuvõtt nii paljude inimeste poolt,*

kelle kõigi nimesidki ei tea. Meeldivust suurendasid seltskondlikud tegemised nagu võrkpalli mängimine, matkamine ja n-ö kätemäng. Lõpule pani punkti kontsert, kus jäi mulje, et meid imetleti. See andis tunde, et kogu töö oli midagi väärt.

Mirjam: *Meeldis seltskond. Võrkpall. Jesse.*

Rebeca: *Jes sir (Jesse). Lennuk. Lennuk.*

Rahel: *„Meeldima“ on lihtne sõna, kuid õigeid sõnu kirjeldamaks, mis ka päriselt meeldis, on ütlemata raske. Mulle meeldisid kõvad madratsid keldrikorruse põrandal. Meeldis igaõhtune teejoomine ja laulmine. See kõik meeldis, sest ümber olid imelised inimesed ja positiivsusest rõkkav atmosfäär.*

Helen: *Mulle väga meeldis see, et me olime nii paljudel inimestel külas ja saime matkata ja rongidega sõita. Väga tore oli. Aitäh!*

Esimene pikem peatus oli Plaueni linna Lutheri kiriku pastoraadis. Seal oli meeldiv kokusaamine Tartu Pauluse kiriku abiõpetaja Kristjan Luhametsa perega. Uudistasime Plaueni kesklinna kirikuid. Pastoraadi rõdul toimus ka väike improviseeritud keskpäevakontsert. Plauenis ööbisime pastoraadi keldrikorruksel asuvas noortetoas. Mõned meist magasid diivanitel, aga enamik

külitas põrandal. Neid õhuke si madratseid meenutas ka Rahel. Aga keegi ei kurtnud, sest see oli nii lõbus – kogu seltskond peadjalad koos.

Plauenis saime eriliselt armsa külalislahkuse osaliseks ja meelde jäävad lõbusad õhtusöögid pisut viltuses aias.

Olgu selgituseks öeldud, et enamik aedu, mida me oma reisil nägime, oli pisut viltu, kergelt kreenis. Majad olid ühest küljest vaadatuna kolmekordsed, vastasküljest vaadates aga neljakordsed. Linnad, külad, peenrad, aiad, põllud ronisid mäest üles ja mäest alla. Ja teed kulgesid sama moodi mäest üles ja mäest alla, ümber mäe ja läbi mäe.

Plauenist rändasime Schmalkaldeni suunas. See võttis aega 6 tundi ja vaja läks 4 rongi. Enneolematu kogemus oli sõit kiirrongidega, mis enne uut kurvi ennast pisut külili keerasid. Ja kurve ei olnud mitte vähe! Tegelikult oli tunne, nagu seilaks lainetaval merel ja meie püsisime tõusulainel.

Rahel näis küll väheke merehaige.

Schmalkaldenisse jõudes keerasi Rahel haigevoodisse valutavat kurku ja tilkuvat nina ravima. Voodisse on nüüd küll pisut liialdatud öelda, sest asemeteks olime saanud omale mõnusa paksusega madratsid. Neiud pugesis Schmalkaldeni baptistikiriku rõdu toolide vahele.

Schmalkaldenis võitsid aga meie südamed kohalikud noored, kes veetsid meiega ühiselt aega. Vahva oli ühine võrkpallilahing. Pallimänguoskus ei andnud mingeid eeliseid, oluline oli mängulust ja ühise tegutsemise rõõm. Nalja ja hoogu jätkus mitmeks päevaks.

Ja kindlasti ei unusta ükski eestlane kohalikku noortejuhti ja jutlustajat – 22-aastast Jesset. Väsimatu, lõbus, osavõtlik, sõnaosav noor ja nägus mees, Marianne abikaasa, tugi ja abiline. Marianne on sakslanna, kes on töötanud vabatahtlikuna aasta Eestis ja räägib püüdlikult eesti keelt. Jesse oskab ka nüüd päris hästi eesti keelt.

Meie abiga omandas ta uue tase me eesti keeles. Jesse oskab öelda eesti keeles „Ei!“ ja „Miks?“. Kõik sakslased, kellega me kokku puutusime olid ääretult abivalmid ja hoolivad.

Schmalkaldenis oli võimalus laulda linnaväljakul toimunud oikumeenilisel jumalateenistusel. See oli uhke esinemine ja meie neiud said väga südamliku aplausi osaliseks.

Schmalkaldeni noortel oli meie noortele eriline üllatus (see oli ka Triinu lemmik). Meid sõidutati ühe järjekordse mäe otsa, kust algas matkarada. Silmapiiril näidati meile järgmise mäe otsas lossi – see oli Wartburgi loss. Ja mis seal ikka, kõigepealt mäest alla ja siis jälle mäest üles, 8 kilomeetrit mööda Tüüringeni metsi, mägede vahelt läbi, kus ajuti oli tee kivi kanjonite vahel nii kitsas, et tuli hoolikalt jälgida, et kõrvu ära ei kriimustaks. Aga jälle üliväga põnev ja üliväga lõbus.

Väärikas ja uhke Wartburgi loss oma ajaloosündmuste kesk-

mes olekuga jättis unustamatu mulje. Me oleme nuusutanud aja-loohõngu!

Schmalkaldenis suutsime Mariannet ja Jesset üllatada millegi ehteestlaslikuga – me hõiskasime hommikupudru üle! Üle hulga aja saime saiakestele konkurentsi pakkuda kaerahelbepudruga. Aga saiakesi sakslased armastavad: kuklid, röstsaiaid, ahjusaiad, soolakringlid, juustusaiad, moonisaiad jne, jne vorsti, salaami, juustu, pähklivõi, marmelaadi, pasteedi ja paljude muude hõrgutistega.

Rändamine jätkus Marianne ja Jesse abiga mäest üles ja alla, vinka-vonka uude peatuspaika. Gottha baptistikogudus oli kogunenud pidulikule kõnekoosolekule. Eri-lise tähelepanu osaliseks sai väike Piia, kes alustas oma kooliteed. Koolilapsed olid kõikjal au sees, nii koguduste keskel, pereringis

kui ka poodide vaateakendel ja müügitelidel.

Uus päev, uued rongid, uued mäed, uued inimesed ja uus öömaja. Jõudsimme reisi peamisesse sihtpunkti – Landesfeldi. Vastuvõtjaks oli eestlanna Merike ühes kolmekuulise Maretiga. Peatusime Landesfeldi pastoraadis erakordselt armsas peres, Michaeli ja Merikese ning nende nelja tütre kodus. Nohu oli Rahelilt üle võtnud Triin. Ja sellest oli tuline kahju, sest Triinu soolo tuli nüüd ümber korraldada.

Õhtul saabuski neidude suurhetk – kauaoodatud kontsert. Kleidid kenasti triigitud, süntesaator paraja valjuse peale timmitud ning südames suur soov, et kuulama tuleks natuke rohkem rahvast, kui on esinejaid. Ja siis hakkasid inimesed kogunema, neid muudkui tuli ja tuli. Kõik pingiread olid tihedalt inimesi

täis, rõdul oli rahvast rohkemgi, kui sinna mahtus, kõik oli lihtsalt suurepärase. Iga lauluga muutus aplaus aina valjemaks. Kuulajaist õhkus tõelist naudingut ja osavõtlikkust. Lauljate hääled läksid aina julgemaks ja kõik oligi lausa vaimustav!

See oli vahva kontsertreis, need olid imelised inimesed, kes meid vastu võtsid ja meie heaolu eest hoolt kandsid. Need olid võrratud teekaaslased – kõik üheksa piigat ja Maarian – koos oma kohvri- ja kotikoormaga, ühes vahvate lugude ja juttudega, naljade ja naerudega. Olen Jumalale tänulik, et kõigest sellest osa sain.

Küllike Valk

Labdien, Latvija! Tere, Lätimaa!

15 vabatahtlikku Kaarli koguduse töötajajätk ja diakon Saima Sellak-Martinson ja kirikumees Jaanus Ruiso pluss umbes niisama palju Soome sõpru Forssa kogudusest õpetaja Esa Löytömäki juhtimisel olid 15.–18. augustil k.a külalisteks Läti Mežaparka koguduserahval.

Enne meist ajaliselt mittesõltuvalt pikaks veninud sõidust Ogre jõe ääres asuvasse sihtkohta Erglisse tegime visiidi Riis Mežaparka

kirikusse, mis justkui suurde mu-timullahunnikusse peitunult meile silma hakkas. Väline pilt oli aga petlik: ruum on avar, kohti jagub vähemalt 80 inimesele. Veidi infot sellest kirikust ja kogudusest jagas õpetaja Esa (keeleliseks vahendajaks meie Jaanus), kes on varasemast ajast selle koguduserahvaga tuttav oma sõprussidemete kaudu. Võtsime vastu õpetaja jagatud õnnistuse ning laulsime igaüks oma keeles koraali „Su kiituseks, mu Looja“. Saime Riias üheskoos

süüa kosutava lõunasöögi ning jätkasime teekonda.

Erglis asuv ajakohane hotell tervitas saabujaid päikesepaistes.

Ning milline üllatus meile! Iga päev olid hotelli trepimademeil ootel vaagnad õuntega: ole hea, kosuta end! Personal tegutses nobedalt. Peagi olime kõik oma „residentsi“ valdajad ning oodatud palvusele ja õhtusöögile.

Meie kostitajate läti sõprade koostatud päevakavad olid väga tihedad, asjalikult läbi mõeldud.

16. augusti päeva alustasime ekskursiooniga Cesvaine lossi, ühte Läti silmapaistvamasse 19. saj ehitisse, milles on ühendatud ehitus-, raid-, metalli- ja maalikunst. Loss on ehitatud aastatel 1893–1896 saksa arhitekti Hans Grisebachi ja skulptor August Georg Dinklage projekti järgi. On võimalik tutvuda suurte saalidega, mahukate keldritega, ronida vaatetorni. Seda võimalust meile ka pakuti. Uudistasime avarat keldriruumi; oli neidki, kes suutsid 119 trepiastet läbides jõuda torni, et imetleda kaunist ümbrust.

Õpetaja Ilmars Rubenis pajatas meile lossi omanikust parun von Vulfist (eesti k hunt) loo, mida võis võtta kas tõe või legendina. Ülijõukas, üle maailma 99 mõisa valdaja von Vulf olevat lasknud selle lossi ehitada oma armastatud naisele, kuid too sellest suurt ei hoolinud. Pärast paruni surma lahkunud lesk hiigelhoonest, mehe aga lasknud mätta Erglisse, võrdlemisi lähedale sellele kohale, kus praegu asub hotell.

Hoonestuse ühe tiiva katusel uhkeldab hundi kuju. Tema uljalt kõrgusse sirutatud saba on suunatud põhjakaarde, et avaldada sellega paruni põlgust oma vaenlaste suhtes, kelle hulgas, muide, olevat olnud ka keegi eestimaalane.

Kohaliku giidi vahendusel saime infot lossi lähiminevikust ja sellest, millist funktsiooni ta praegusel ajal omab: seal on ol-

nud kool; nüüd on turismikeskus ja koduloomuuseum, aga ka muusika- ja kunstikool. Teretulnud on noorpaarid ja pulmalised ...

Selle arhitektuuripärli lähistel kõrgus hiiglaslik jumalakoda. Seal toimunud ümberkorraldustega oli välissponsorite abiga hiljuti uuen- duskuuri läbinud kiriku altariosa. Vaimustunult kõneles koguduse organist meile meeldiva kõlaga orelist, millest ta peagi ka lugusid välja meelitas. Lõpupalana kuulasime kõik hardunult tema esituses J. Sibeliuse „Finlandiat“. Lahkelt pakuti pilli proovida meilegi, kuid kahjuks ei olnud seekord meiega Marika Kaharit...

Lahkudes siit leidsime, et Cesvainet me niipea ei unusta.

Külastatud arhitektuuripärli kõrval mõjus hoopis teisiti järgmisel päeval nähtud evangeelne luterlik kirik Vecpiebalgas, üks vanemaid, millele oli alus pandud juba 1340. aastal. Algselt puidust hoonet uuendati 1839.a, kuna kasvanud kogudus vajas suuremat ruumi. Annetustena olevat kogutud 21 000 hõberubla, sisse õnnistatud 1845. a ning nüüdne kivist hoone on neogooti stiilis. Ehituse projekt pole säilinud, kuid arvatavasti pärineb see Tartust (pastor Schillingi järgi). Arhitektiks peetakse G. Fr. Geisti, kes on ka Tartu Maarja kiriku autor. (Sarnasus on ehk äratuntav!) Maailmasõjad on kirikut tugevasti laastanud, ka kellatorni, mis on siiani taastamata. Et kogudus alates 1997. aastast taas tegutseb, tuleb tänada von Arturs Karijs Brokalit ja tema perekonda, kes annetasid selle taas-

tamiseks 320 000 dollarit.

Meie ekskursiooni eesmärk oli tutvuda nii kirikuga kui ka siin väljapandud Läti kunstnike loominguga. Napp aeg ei võimaldanud kahjuks üksikasjalikult näitusega tutvuda.

Vastuvõtjate – lõunanaabrite – päevakava nägi ette tutvustada meile ka Ergli valla nimekaid vaimuinimesi. Olime külalisteks kirjanik Rudolfs Karlis Blaumanise (1863–1908) majamuuseumis, mis laiub suurel maa-alal oma elumaja ja kõrvalhoonetega.

Kirjanik on tuntud oma laiahaardelise loomingu poolest. Ta on avaldanud jutustusi ja novelle külaelust, menukaid draamasid ja komöödiaid, humoreske, luulet, poliitilist satiiri. Kogu ta looming käsitleb oma ajastu ja inimhinge vastuolusid. Ka eesti keeles on ilmunud Blaumanise teoseid, varasem neist E. Vilde tõlkes 1892. a „Õlest katuse all“. Ajakirjanikuna on ta samuti tegutsenud, toimetades Peterburis ajalehte Peterburgas Avizes ning selle satiirilisa Purva Mala. Huvi võis Blaumanise elukäik pakkuda ka meie kaastlastele – soomlastele: elu lõpu-aastad veetis ta Soomes Takaharju sanatooriumis, kus tuberkuloos 45-aastase kirjaniku eluküünla kustutas. Sellise infoga täiendas meie teadmisi kohalik giid.

Et meil oli vaba voli muuseumi ruumides käia ja ka ümbrusega tutvuda, siis sattusid mõned meist märkama, et elumaja vastas olevast laudast uudistab meid oma pärase „karvakattega“ veis! Lähe-

mal vaatlusel selgus, et nupukad „konstruktorid“ olid piimaandja valmistamise materjaliks kasutanud makulatuuri – veidi aegunud infot võis veise seljalt vabalt lugeda.

Järgmised päevad kandsid meid muusikute maailma. Üks neist oli lätlaste lemmik Emils Darzinš (1875–1910).

Külastasime helilooja sünnikoduks olnud muuseumi. Tema õpetajast isa juhatanud 1862. aastani samas 4-klassilist kooli. Tulevane helilooja õppis aastatel 1898–1901 Peterburi konservatooriumis orelimängu ja kompositsiooni. Tema õpetajaks oli D. Rimski-Korsakov, lemmik-heliloojaiks P. Tšaikovski ja W.A. Mozart. Austusest viimase vastu pannud ta oma pojale nimeks Wolfgang. Riias tegutses Darzinš koorijuhi ja muusikakriitikuna. Tema solo- ja koorilauludel on Läti muusikakultuuri arengus tähtis roll. Giid Arija Ozola tõi esile asjaolu, et muusik on loonud 17 soolopala ja 17 koorilaulu (kas maagilised arvud?). Unistuse saada ooperilauljaks lõpetas ootamatu surm (rongiõnnetus). Tema heliloomingust saime osa, kui meile mängiti plaadilt sümfooniaorkestrile loodud „Meloodilist valssi“. Ükski laulupidu Lätis ei mööduvat selle helilooja loomingu ettekandeta.

Meie lõunanaabrite laulupeole ei sattunud, küll aga Ergli lähistel asuvale laulumäele, et oma lõpuõhtul lõkketule ääres end ühise perena tunda ning Läti-Soome-Eesti „võistulaulmise“ korraldada.

Enne seda aga jagati meile infot paigast, kus asusime. Nimetatud plats on paljudele Lätis toimuvate kontsertide kohaks; samuti kogunetakse siia laulupeo eelproovideks. Kusagil lähedal asuvat ka üldlaulupeo sümbol. Aeg ei võimaldanud meil seda vaatama minna. Küll aga tutvusime siin sündinud muusikutest vendade elukäiguga ja katsusime oma käega neile püstitatud mälestuskivi. Tegu on 9-lapselisest perest võrsunud nelja kuulsa muusikuga (huvitav, et vendade sünniintervall on viis aastat). Metsasarve viljelenud või kvartetis esinenud muusikud on vennad Jurjanid: Peteris (1851–1900), Andreis (1856–1922), Juris (1861–1910) ja Pavlis (1866–1948). Elusaatus oli neist kaks kandnud Venemaa-

le ja Ukrainasse, kaks jäid truuks oma kodumaale.

Sellel laulumäel õhtuhämaruses me oma laulunälja rahuldasime. Igal rahvusel tuli esitada kaks koraali omal valikul. Reeglid lubasid „laenata“ abijõudu ka naabrite kooridelt, mida ka tehti. Esimestena palusid esinemiseks luba meie soome sõbrad, kes meid seejärel lätlastega omapäi jätsid. Meie repertuaaris olid „Ma olen väike karjane“ ja „Õnnista ja hoi“. Toetasime lauluga oma lõunanaabreid ning nemad meid. Võitja jäi välja kuulutamata ... õigemini – me kõik olime võitjad!

Ammugi teada tõsiasi on, et lätlased võivad uhkustada oma keraamikaalase kunstiga. Võisime selles ise veenduda, kui külastasime Inešis keraamikatehase välja-

panekuid ja kauplust. Silmarõõmu pakkusid riiele pilku püüdvad kruusid, kannud, kausid, vaasid, ka üks kingakujuline ese ... Oli võimalus end ka nende esemetega varustada. Seda mitmed ka tegid.

Miniharrastust kunsti alal võimaldati laagri käigus meilegi: materjaliks klaaspurgid ja igat laadi piltidega salvrätikud. Ole hea, sobita need omavahel, kleebi purgile, seejärel paiguta purki teeküüna ning tulemus – uhke latern! Õhtul, mil kogunesime pidulikuks koosviibimiseks ja palvuseks loenguruumi, leidsid need valgusallikad ka kena otstarbe.

Palvuseks oli saabunud Mežaparka koguduse teine vaimulik Rolands Eimanis, kes pidas jutluse, õnnistas kohalolijaid ja kellega koos lugesime Meie Isa palve. Külaline lahkus kahjuks juba samal õhtul, sest järgmisel päeval ootasid teda ülesanded oma koguduses Riias.

Ka osakese Läti maaeluga õnnestus meil kokku puutuda, kui meid kostitati Ergli lähikonnas asuvas (teeviit kandis Mazvilki nimetust) lambakasvatusfarmis lõunasöögiga. Kui olime aset võtnud õuele kaetud pikkade laudade taga, kanti ette auravad supitirinad ja taldrikud maitsva leivaga. Nagu niuhti! kadus laualt veidi hiljem sinna ilmunud sõir. Seda kraami otsustas mõnigi meist siit talust kaasa osta. Farm pakkus soovijaile veel muudki kaupa: lõnga, kudumeid, lambanahkseid susse jm. Heitsime pilgu ka taluõuele kuhjatud lambavillakuhilale, veidi eemal põllul nosivaile villakeraale-lammastele ning tegime pai õuel meid armsalt tervitavale koerakestele. Üldpilt sellest farmist tundus olevat üsna eestilik, välja arvatud ahvatlev sõir!

Kiiresti möödunud päevade jooksul olime oma lõunanaabrite elust-tegevusest-kultuurist üsna palju huvitavat näinud ja kuulnud.

Kätte jõudis lahkumispäev. Tava- tu, võrreldes eelmiste päevadega, oli see, et hommikueine eelnes palvusele. Lahkumiseelne jumalateenistus spetsiaalselt meile toimus alles ehitusjärgus olevas Ergli kirikus. Osalesime liturgias, laulsime lätikeelseid koraale, võtsime armulaua vastu õpetajate jagatud õnnistuse. Huvastijätuks kõlas hümn tänuks ja kiituseks Loojale.

Enne koduteele asumist jätsime südamlikult hüvasti meid saatma tulnud lätlastega. Oli palju kaisutusi! Kõlama jäid ühe lätlana sõnad: „Et silmad ikka säraksid ja naeratus püsiks näol!“

Looja andis meile koduteel ilusa ilma. Eestis näitas termomeeter +27 kraadi! Veidi veetsime ka meie kogudusemajas aega oma põhjanaabritega, kes veel kord kinnitasid, et kohtume taas 2014. aastal Soomes. Soovisime neile meeldivat laevasõitu ja turvalist kojujõudmist.

Virve-Aino Nuka

Kunstniku käe puudutus.

J. Köleri freskomaal „Tulge minu juurde kõik...” autoritehnikast

“See töö on fresko, mitte nõndanime- tatud, vaid tõeline, s.o. maal puhaste vesivärvidega ilma mingite liimjate sideaineteta, värskel krohvil, mis kui- vades eritab glasuuritaolist ainet ning sellega kinnistab enda külge maali.”

(J. Köleri kiri Peterburi Kunstide Akadee- mia konverents-sekretärile P. Issejevile, 23. oktoober 1880.)

Kaarli kiriku apsiidimaal on mär- giline kunstitöö, mis on visuaalse kujundi ja kuvandina sööbinud iga eestlase mälu. Seetõttu on teost palju uuritud, sellest on kirjuta- tud nii teaduslikus kui populaar- ses vormis. Mis ajendab aga teose veel kord fookuse alla võtmise?

2013. aastal viidi läbi altari- maali esmakordsed täismahus konserveerimistööd¹ selle valmi-

misest saadik.² Selleks paigaldati muul ajal kättesaamatus kõrguses oleva kunstiteose ette täismahus tellingud, mis võimaldasid lisaks restaureerimisele teha maalile põhjalikud tehnilised uuringud.

20.05–21.06.2013 H&M Restuudio OÜ poolt Hilka Hiiopi ja Merike Kallase juhtimisel.

2 Ainsad varem teostatud ja dokumenteeritud tööd toimusid 2002. aastal, mil AS KAR-Grupp viis läbi maalingu tehnilise seisukorra vaatluse – Uurimistööde aruanne. Koost. S. Sorok, A. Miil (Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti Arhiiv, AF: I, S: 16), Tallinn 2002.

1 Konserveerimistööd viidi läbi

Kuna tegemist on siinses kontekstis unikaalse freskotehnika maalinguga, talletas maalimise ajal niiske krohvikiht oma pinda ohtralt informatsiooni, mille „lugemine“ viib lähemale kunstniku töömeetodite ning autorimärkide interpretatsioonile.

Apsiidimaali ajaloolisest taustast³

Johann Köler oli esimene Eesti soost professionaalne maalikunstnik ja rahvusliku maalikoolkonna rajaja. 1826. aastal Viljandimaal sündinud Köler tegi Vene keisririigis hiilgavat karjääri. Ta oli keiser Aleksander II tütre kunstiõpetaja ja õukonnas hinnatud portretist, õppinud Peterburi kunstiakadeemias ning täiendanud end Pariisis, Roomas ja teistes Euroopa kunsti keskustes.

1875. aastal, mil Köler oli oma karjääri tipus, tegi Kaarli kogudus kunstnikule ettepaneku maalida Otto Pius Hippuse kavandatud ja 1870. aastal sisse pühitsetud kirikusse altarimaal. 1879. aastal valmis kunstnikul töö kipsist eelmakett⁴, millel ta mängis läbi kolmemõõtmelise kompositsiooni ruumilise paigutuse ning tutvustas seda kogudusele – nimelt otsustas Köler maalida Kaarli kiriku altari kohale mitte kogudust õnnistavat Kristust, nagu saksad-kirikupatronid olid palunud, vaid vaeseid ja koormatuid enda juurde kutsu-

va Kristuse.

Kristuse prototüübiks valis Köler Villem Tamme, keda ta oli 1863. aastal portreteerinud Hiiu maal, Kassaris. Hiljem aga, Kaarli kiriku maalingu valmimise ajaks oli Villemist saanud jõhker mõisakubjas ning Köleri siseheitlustest Kristuse prototüübi sobivuse kohta on inspireeritud Jaan Krossi ajalooromaan „Kolmandad mäed“.

Maali valmimist saatis suur menu, sellest kirjutati artikleid mitmes toonases väljaandes. „Iga värvi kriips pildi peal tunnistab osava meistri tööd ja Kaarli kirik on selle kauni pildi läbi ehte saanud, mis mitmed suured Saksa kirikud kalli raha eest ilma asjata sooviksid...“⁵

Apsiidimaali tehnilisest ülesehitusest

Alus: toonase ajakirjanduse kaudu on teada, et freskoaluse krohvpinna ülesehitus on teostatud väga läbimõeldult eesmärgiga tagada maali pikaajaline säilivus kunagi kütmata kirikuruumis – nimelt ei ole see tehtud otse välismüürile, vaid seinast eenduvale traatvõrk-konstruksioonile. Nii lootis Köler õigustatult tagada õhu tsirkulatsiooni krohvpinna taga ja vältida maali kahjustumist välis-seinast tuleva niiskuse toimel.

Tuginedes kirjalikule allikmaterjalile, on maalingu alus üles ehitatud järgnevalt: „*Meistri plani järele hakkati nädalal enne nelipühhi karnisi teggema kiriku altarimüri peale. Kui see walmis olli, saiwad umbes arwata 5000 jalla pitkust naela altari seina sisse tautud;*

need ollid aswaltiga mittu korda wõitud ja nende pead ärra tinnutatud, et naad mitte ei saaks rooste läbbi ärra rikkutud. Nende naelte peade külge sai aswaltiga wõitud, tradist punnutud wõrk kinnitatud ja selle peale 1-2 tolli paks krohw pandud, mis peale siis pilti sündis malida. Se tö sai kõige targemate, selle asjatundjate Peterburgi linna prohwessoride nõuu möd selle pärrast ette wõetud, et luhwt wanna müri ja pildi krohwi wahhel saaks läbbikäia ja et uus pilt niiskuse läbbi mitte ei saaks ärrarikkutud.“⁶

Maali ümbritseva ventilatsiooniava kaudu on vaadeldav n-ö puhvertsooni teostus: jälgitavad on umbes 2 sentimeetrise läbimõõduga keermega toestuskruvid, millele toetub seinast paar-kümmend sentimeetrit eenduv maalialune koorik. Eenduvatele tuginaeltele on punutud jämedast traadist võrk, mida katab bituumenikiht.

Maaling: Köler rõhutab oma kir-jades korduvalt, et ta eesmärgiks oli maaling teostada nn „tõelises“, renessansi vaimus *buon fresco* tehnikas⁷: „*Fresco maalisin kartoonidelt kümne päevaga, iga päev tü-kiviisi pealevisatud krohvile, puhaste, ilma lubjaseguta vesivärvidega, mis-tõttu maal säilitab täie värskuse ja*

6 B (Kaarli kiriku pastor J. H. Brasche). Uus altari pilt Tallinna Kaarle kirikus. Ristirahva pühhapäwa leht nr 34, 19. august 1879

7 Terminit kasutatakse alates Giotto poolt sisse viidud tehnilisest lahendusest, mille juures töö pind jaotati piisavalt väikesteks *giornata*-deks ehk päevatöödeks eesmärgiga viia kogu maalimisprotsess läbi märjal lubikrohvi pinnal. Erinevalt varasemast traditsioonist ei lisata sellisel puhul pigmentidele lisaideainena lupja, vaid üksnes veega segatud pigmendid seotakse lubikrohvi kuivamisprotsessi käigus tekkiva kaltsiumkarbonaadi kihiga. Sellisel viisil jääb pigmentide lõpptoonalsus vastavaks nende pulbrilisele olekule.

3 Informatsioon tugineb Kaarli kiriku monograafiale: Egle Tamm, Tiina-Mall Kreem, Tallinna Kaarli kirik. Eesti kirikud II. Tallinn, Muinsuskaitseamet, kui ei ole viidatud teisiti.

4 Maketti hoiustatakse Eesti Kunstimuuseumi skulptuurifondis. Seoses Kaarli kirikus toimunud näitusega eksponeeriti seda esmakordselt koos valmistööga.

5 J. V. Jannsen, Uuemad sõnumed. Tallinnast. Eesti Postimees nr 35, 1. september 1879

jõu, ning pisut helendab kuivamisel, mida pole võimalik saavutada tavallise maneeriga lubja lisamisel.”⁸ See tähendab, et üksnes veega segatud sideaineta pigment asetati vastava päeva jooksul maalitavale märkele lubikrohvi kihile, mis õhuhapnikuga reageerides moodustas kristallilise, pigmenti siduva kihi.

Kuna toonane Venemaa kunstiruum ei tundnud enam klassikalist fresko tehnikat, käis Köler seda spetsiaalselt Saksamaal õppimas. Nii kunstnik ise kui toonane publitsistika rõhutab korduvalt maali tehnilist unikaalsust selle perioodi tsaaririigi kontekstis: “Kaarli kiriku altari-pilt on esimene (fresko), mis kuni senni ajani Venemaal on valmistatud ja ka seeläbi väga tähtsaks saab jääma.”⁹

Päevatööd ehk giornata'd: fresko maalimine toimus allikmaterjalide järgi väga kiiresti, vaid kümne päevaga: “13-mal Julil hakkas prohvektor Köler omma malimise tööd kirrikus... Kümme päeva malis maalder sedda pilti, 12 tundi päwas tööd tehhes ja lõppetas sedda 23-mal Julil.”¹⁰ Krohvi- ja värvipindade ülekandmise järgi oli võimalik tuvastada kunstniku päevatööde jaotust ja fresko maalimiseks vajaliku niiske lubikrohvi piirkondade järjekord. Kinnitust sai seni kirjalikele allikatele tuginev teave töö teos-

8 J. Köleri kiri Peterburi Kunstide Akadeemia konverents-sekretärile P. Issejevile, 23. oktoober 1880. Tsiteeritud: Voldemar Erm, Sada aastat Eesti monumentaalmaali sünnist. – Lähtemeistrid. Artikleid ja uurimusi 19. saj Eesti kunstist. Tallinn, 1984, lk 47

9 A. Einwald, Tallinna Doom-Kaarli kiriku altari-pilt. Eesti Postimees nr 34, 1879, 22. august

10 B (Kaarli kiriku pastor J. H. Brasche). Uus altari pilt Tallinna Kaarle kirikus. Ristrahwa pühapäeva leht nr 34, 19. august 1879

Päevatööd ehk giornata'd

tamise kiirusest – maalimisprotsess toimus isegi 9 “päevatööna”. Maalimise järjekord kulges klassikalisele freskole vastavalt ülevalt alla (et vältida krohvi- ja värvipindade kukkumist juba maalitud alale) ning algas ülevalt vasakust nurgast.

Autori näpud: tõenäoliselt on kunstnik tasakaalu hoidmiseks toetanud näpud märja krohvi pinnale, mistõttu on külvalguses jälgitavad mitmed autori näpud. Võluva detailina tuvastati terve ühe (vasaku) käe jäljed. Foto 1.

Kompositsiooni ülesehituse teljestik: et markeerida hiigelkompositsiooni esmased konstruktsiooni-jooned, on autor märga krohvi vajutanud Kristuse näo tsentrit läbiva sirge vertikaaljoone ning laiali sirutatud käte kaare, mis on tähistatud krohvipinna sisse vajutatud joonte ja aukudena. Foto 2.

Kartoon: tõenäoliselt on Köler 1:1-le paberil alusjoonise valmistanud vaid kompositsiooni keerukamate piirkondades, st figuuri näost ja kätest. Vastavalt

traditsioonilisele freskotehnikale on ta ettevalmistusjoonistuse ülekandmiseks kasutanud erinevaid meetodeid: peenemate detailide puhul nn punseerimistehnikat, st paberile kantud piirjooned augustati ja kujutis kanti üle auke kuiva pigmendipuruga tupsutades. Seda meetodit on näha Kristuse näo piirkonnas pigmendikihi all (Foto 3 ja 4); kartooni ülekandmine märja krohvi sisse vajutatud jäljendi abil. Köler on sellist meetodit kasutanud nt käte kontuuride ülekandmiseks. Foto 5.

Pentimenti ehk kunstniku omakäeline kompositsioonimuudatus: Kristuse parema käe asetust muutis kunstnik maalimisprotsessi käigus – algne sissepressitud alusjoonistus paiknes mitme sentimeetri võrra nihkes võrreldes lõpuks maalitud käega. Foto 5.

Maalingu tehnilisest kvaliteedist ja säilivusest läbi autoritehnika prisma

Fresko on oma olemuselt äärmiselt vastupidav maalitehnika, mis

säilib ka keerulistes mikroklimaatilistes oludes. Sel põhjusel on alates etruski pärandist freskona maalitud suurem osa Euroopa kultuuriruumi arhitektuursetest maalingutest.

Juba 2002. aasta eeluuringute käigus täheldati aga, et freskole ebatüüpiliselt on pigment kohati kaotanud sideaine ning eemaldub kergema mehaanilise survega pinnalt. Et tuvastada pigmentide pulbristumise põhjused, kaardistati lahtise pigmendi piirkonnad ja võrreldi neid nn päevatööde jaotusega. Ehkki kunstnik oli uhke oma maalimise erakordse kiiruse üle, on ilmselt just see saanud sideaine puudumise põhjuseks ning säilivusprobleemide allikaks. Töenäoliselt oli ühe päevatöö tarvis ette krohvitud ala niivõrd suur, et vastava päeva maalimisprotsessi lõpuks oli krohv juba hakanud kuivama ja kaotanud võime siduda pigmenti.

Teine autoritehnikast tulenev säilivusprobleem oli massiivsete pragude võrgustik maalingukihis. Varasematele andmetele tuginedes oletati, et praod pärinevad osaliselt aegade jooksul toimunud müüride vajumisest¹¹, osaliselt II maailmasõja ajast.¹² Taustauuringute käigus tuvastati praod aga juba 1923. aasta eelselt klaasnegatiivilt¹³, mis viitab nende senioletatust märksa varasemale tekkeajale. Inseneritehniline

ekspertiis¹⁴ kinnitas hüpoteesi, et tegemist on pigem krohvi kuivamise käigus tekkinud mahukahanemis-pragudega, st need on olnud töö saatjateks juba selle sünnist saadik.

Konserveerimistööde kontseptsioon

Ehkki maaling oli 135 aasta jooksul väga määrdunud, arvestades selle paiknemist tihedas saatekeskkonnas ning kirikuruumi pikaajalist kütmist söega¹⁵, üritati leida puhastusstaadium, mis jättis kogu pinna ulatuses maalingule homogeense paatina. Maalingul lasuv mustuseloor on saanud osaks teose ajaloolisest väärtusest ning väga kontrastne puhastustulemus võiks viia ajaloolisuse ähmastumiseni. Paralleelselt kinnitati ka pulbristunud pigment, mis võimaldab tulevikus maalingut märksa ohutumalt puhastada.

Sarnase kontseptsiooni alusel käsitleti maalingut läbivaid pragusid. Lähtudes eksperthinnangust, mis ei näinud pragudes ohtu maalingu stabiilsusele, käsitleti neid osana maali loost. Praod on saanud peaaegu sümboolse väärtuse, osaks maalingu tervikust ning märgiks selle ajaloo. Konserveerimiskontseptsioon nägi ette nende dominantsuse taandamise optilise toneeringu abil, mis jätab praod küll aimatavaks, kuid maalingu suhtes vähem domineerivaks.

Kokkuvõte

“Kus kohhal sinna ka ial Kaarle kirrikus seisad, kas kesk kirrikus, wõi tagga pole, kas parremat wõi pahhemat kät – iggal polel watawad sinnu Önnisteggija silmad pildi pealt sinnu peale...”

(B (Kaarli kiriku pastor J. H. Brasche). Uus altari pilt Tallinna Kaarle kirikus - Ristirahwa pühapäwa leht nr 34, 19. august 1879)

Köleri maali „Tulge minu juurde kõik“ conserveerimisest kujunes laiem uurimise lugu, kui see maali tehnilise seisukorra parandamiseks ilmtingimata vajalik oleks olnud. Kindlasti saab see informatsioon osaks maali tulevasest retseptsioonist, viib lähemale autoritehnikale ning lisab teosele „autori käepuudutuse“ jälje. Ja siinkohal pole Köleri puudutusel mitte üksnes metafoorne tähendus, vaid ka otsene jälg krohvikihis näpujälgede näol.

Nüüdseks on tööd lõppenud ning maalingu ees olev telling taas maha võetud. Et aga huvilisel oleks võimalus näha oma silmaga seda, mida konservaatorid said lähivaates jälgida, koostati Kaarli kirikusse restaureerimis- ja uurimistöid saatev näitus. Lisaks posteritele eksponeeritakse näituse raames ka autori teostatud eelmaketti – nii saavad esmakordselt reaalses ruumis kokku eeltöö ja selle alusel valminud kompositsioon.

Hilkka Hiiop

11 Fritz Matt, Köleri freskomaal 100-aastane. – Kodumaa nr 34, 22. august 1979

12 Egle Tamm, Tiina-Mall Kreem, Tallinna Kaarli kirik. Eesti kirikud II. Tallinn, Muinsuskaitseamet, 2007, lk 75

13 Foto dateeritud kirikusisustuses olevate gaasilampide järgi, mis eemaldati 1923. aastal

14 Silvia Ränd, Tallinna Kaarli kiriku Johann Köleri fresko tehnilise seisundi ekspertiis ja ettepanekud. Tallinn: 2013

15 Kuni 1970-ndateni toimus kirikuruumi kütmine kohalikust katlamajast, mida köeti söega.

Foto 1. Tugevas külvalguses tuvastati võluv detail - Johan Köleri terve vasaku käe jäljend.

Foto 2. Hiigelkompositsiooni esmaste konstruktsioonijoonte markeerimiseks on autor märga krohvi vajutanud Kristuse näo tsentrit läbiva sirge vertikaaljoone. Fotel on näha ka pintsli hoidva käe toestamiseks kasutatud vasaku käe väikese sõrme küünejäljendite võrgustik.

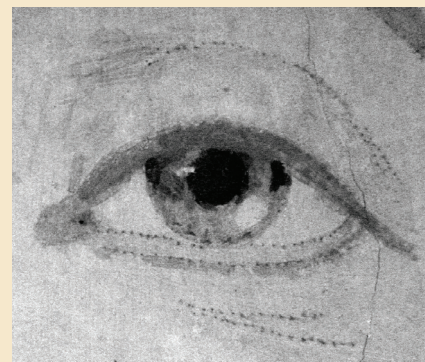

Foto 5. Kartooni ülekandmine märja krohvi sisse vajutatud jäljendi abil. Köler on sellist meetodit kasutanud nt käte kontuuride ülekandmiseks.

Fotel on näha ka pentimenti. Kunstnik muutis maalimisprotsessi käigus Kristuse parema käe asetust – algne sisepressitud alusjoonistus paiknes mitme sentimeetri võrra nihkes võrreldes lõpuks maalitud käega.

Foto 3 ja 4 (tavavalgus ja infrapuna). Freskotehnikale omaselt on peenemate detailide puhul ettevalmistusjoonistuse ülekandmiseks kasutatud nn punseerimistehnikat - paberile kantud piirjooned augustati ja kujutis kanti üle auke kuiva pigmendipuruga tupsutades. Infrapuna reflektograaf avaski ootamtu ülatusena punseerimistehnikas kartooni ülekandmisest tekkinud tiheda pigmenteeritud täpirea.